

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” ARAD
FACULTATEA DE TEOLOGIE
COALA DOCTORAL - DOMENIUL TEOLOGIE

TEZ DE DOCTORAT

COORDONATOR:

Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel IOJA

DOCTORAND:

Românu Vicențiu-Ilie

2017

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” ARAD
FACULTATEA DE TEOLOGIE
COALA DOCTORAL - DOMENIUL TEOLOGIE

***CENTRALITATEA LUI IISUS HRISTOS, DUMNEZEUL-OM, ÎN
GÂNDIREA DOGMATIC A P RINTELUI IUSTIN POPOVICI***

COORDONATOR:

Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel IOJA

DOCTORAND:

Românu Vicențiu-Ilie

2017

CUPRINS

INTRODUCERE	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL I	Error! Bookmark not defined.
VIAȚA ȘI OPERA PĂRINTELUI IUSTIN POPOVICI	Error! Bookmark not defined.
1.1 Elemente biografice.....	Error! Bookmark not defined.
1.1.1. Studiile teologice și intrarea în monahism	Error! Bookmark not defined.
1.1.2. Activitatea didactică	Error! Bookmark not defined.
1.1.3. Retragerea la mănăstirea Sfinților Arhangheli de la Celie.....	Error! Bookmark not defined.
1.2. Mișcarea neopatristică ortodoxă contemporană. O succintă contextualizare.....	Error! Bookmark not defined.
1.2.1. Părintele Iustin Popovici – teolog al sintezei neopatristice din secolul al XX-lea.....	Error! Bookmark not defined.
1.3. Opera teologică a părintelui Iustin Popovici	Error! Bookmark not defined.
1.3.1. Direcții ale operei teologice a părintelui Iustin:	Error! Bookmark not defined.
1.3.1.1. Gnoseologice	Error! Bookmark not defined.
1.3.1.2. Antropologice	Error! Bookmark not defined.
1.3.1.3. Hristologice	Error! Bookmark not defined.
1.3.1.4. Pnevmatologice	Error! Bookmark not defined.
1.3.1.5. Ecleziologice	Error! Bookmark not defined.
1.3.2. Receptarea operei părintelui Iustin Popovici în teologia contemporană.....	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL AL II-LEA	Error! Bookmark not defined.
FUNDAMENTELE HRISTOLOGICE ALE GÂNDIRII DOGMATICE A PĂRINTELUI IUSTIN POPOVICI	Error! Bookmark not defined.
2.1. Fundamente scripturistice	Error! Bookmark not defined.
2.2. Fundamente patristice	Error! Bookmark not defined.
2.3. Fundamente liturgice.....	Error! Bookmark not defined.
2.4. Introducerea unor concepte și termeni noi în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici.....	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL AL III-LEA	Error! Bookmark not defined.
CENTRALITATEA LUI IISUS HRISTOS ÎN GÂNDIREA DOGMATICĂ A PĂRINTELUI IUSTIN POPOVICI	Error! Bookmark not defined.
3.1. Aspectul eclezial al relației dintre Iisus Hristos, Logosul întrupat, și Sfânta Treime.....	Error! Bookmark not defined.
3.1.1. Sobornicitatea ca principiu de viață al Bisericii în raport cu Sfânta Treime.....	Error! Bookmark not defined.
3.2. Iisus Hristos, Dumnezeu-Om, și creația.....	Error! Bookmark not defined.
3.3. Iisus Hristos, Logosul întrupat, și taina omului	Error! Bookmark not defined.

3.4. Iisus Hristos, Dumnezeu-Om, și Biserica	Error! Bookmark not defined.
3.4.1. Biserica ca Trup al lui Hristos	Error! Bookmark not defined.
3.4.2. Biserica ca și chip a lui Hristos	Error! Bookmark not defined.
3.4.3. Ierarhia în concepția eclezială a părintelui Iustin	Error! Bookmark not defined.
3.5. Iisus Hristos, Logosul întrupat, și taina mântuirii în spațiul teandric eclezial	Error! Bookmark not defined.
3.6. Relația între Iisus Hristos, Dumnezeu-Om, și Duhul Sfânt în taina Bisericii	Error! Bookmark not defined.
CAPITOLUL AL IV-LEA	Error! Bookmark not defined.
GÂNDIREA DOGMATIC A PĂRINTELUI IUSTIN POPOVICI ÎN CONTEXT	
CONTEMPORAN	Error! Bookmark not defined.
4.1. Poziția critică a părintelui Iustin Popovici față de cultura contemporană	Error! Bookmark not defined.
4.2. Poziția critică a părintelui Iustin Popovici față de teologia confesională	Error! Bookmark not defined.
4.3. Poziția critică a părintelui Iustin Popovici față de ecumenism	Error! Bookmark not defined.
4.4. Tendințe în supralicitarea misiunii poporului sârb în istoria creștinătății	Error! Bookmark not defined.
4.4.1. Părintele Iustin și Ortodoxia sârbă	Error! Bookmark not defined.
4.4.2. Moștenirea slavofilă	Error! Bookmark not defined.
4.4.3. Însușirea slavofilismului de către părintele Iustin	Error! Bookmark not defined.
CONCLUZII	Error! Bookmark not defined.
SUMMARY	Error! Bookmark not defined.
BIBLIOGRAFIE	15

REZUMAT

Așa cum am putut constata pe tot parcursul acestei lucrări, întreaga gândire teologică a părintelui Iustin poate fi considerată fiind un imn teologic adus Întrupării și Învierii lui Hristos, în care s-a străduit să folosească un limbaj duhovnicesc, biblic și imnologic care să ateste adevăratul creștinism al Bisericii, fapt care ne face să concluzionăm că gândirea profundă și originală a părintelui Iustin Popovici a asimilat întreaga învățătură a Tradiției ortodoxe bizantine, pe care a întrupat-o, mai ales, în sfințenia vieții sale.

De aceea, necesitatea cunoașterii și studierii operei sale dogmatice este legată de faptul că părintele Iustin Popovici se dovedește a fi unul din reprezentanții de seamă ai direcției neopatrstice care a recentrat teologia pe baze scripturistice, patristice și liturgice. *Prin legătura între teologie și spiritualitate, între asceză și mistică, între Tradiție și modernitate, gândirea teologică a divino-umanității exprimată de părintele Iustin este „un cântec de laudă adus hristologiei calcedoniene, cheia de boltă a creștinismului”.*

Pentru a evidenția aceste aspecte, am structurat lucrarea în patru capitole încercând să restituim, fără pretenții de exhaustivitate, opera teologică, cu precădere accentul hristologic al ei, a neobositului și prolificului dogmatist sârb, Iustin Popovici.

Astfel, în primul capitol am schițat elemente biografice și atmosfera pioasă a familiei în care a crescut tânărul Blagoe (viitorul monah Iustin), copilăria lui amintind oarecum de mediul familial în care a crescut sfântul Vasile cel Mare. Am prezentat apoi, succint, parcurgerea studiilor teologice ale elevului Blagoe la Seminarul Teologic Sfântul Sava din Belgrad, unde atmosfera de studiu intens interdisciplinar, rugăciunea, lecturile scripturistice și cele patristice își vor pune amprenta pe sufletul delicat al viitorului teolog.

După încheierea studiilor în Rusia, Anglia și Grecia, tânărul monah Iustin debutează în activitatea didactică, fiind numit profesor la Seminarul Teologic din Karloviț (1921-1927), la Seminarul de la Prizren (1927-1928) și la Seminarul de la Bitola (1932-1934), unde termină și publică primul volum al monumentalei sale opere *Filozofia ortodoxă a Adevărului. Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, în octombrie 1932. La 1 februarie 1934, este numit lector la Facultatea de Teologie de la Belgrad, pe catedra de Teologie Comparată, fiind ulterior numit profesor pe catedra de Teologie Dogmatică, iar la 16 ianuarie 1935 susține la Facultatea de Teologie prelegerea sa de prezentare pe tema „Despre esența axiologiei și criteriologiei

ortodoxe” și, în urma publicării celui de-al doilea volum al Dogmaticii Ortodoxe în același an, este titularizat ca și conferențiar.

Părintele profesor Iustin va fi îndepărtat de la Facultatea de Teologie de regimul totalitar al lui Tito în 1944, iar în 1945 va fi arestat, dar eliberat după câteva săptămâni. În 1948, când, din cauza verticalității sale morale în fața comunismului și a lui Tito, va fi arestat din nou ca „*du man al poporului*”, dus la o închisoare în Belgrad și propus să fie executat; a fost eliberat în urma intervenției patriarhului Gavriil și i s-a permis retragerea la mica mănăstire de maici Sfinții Arhangheli din Celie (a Chiliilor), lângă Valievo, la 27 mai 1948, singura care i-a oferit adăpost la vremea respectivă, unde a petrecut până la sfârșitul vieții și unde părintele Iustin a trăit într-un semi-exil; laborioasa sa activitate teologică depusă aici a fost încununată de cel de-al treilea volum al *Filozofiei Ortodoxe a Adevărului*, în 1978, venerabilul dogmatist având 84 ani, pentru ca, peste un an, să adoarmă în Domnul, la 25 martie 1979.

Datorită părintelui Iustin și a ucenicilor săi, teologia ortodoxă sârbă va sta în a doua jumătate a secolului al XX-lea sub semnul unei certe reînnoiri patristice; de aceea, am încercat să motivez că prin viața sa ascetică, profund duhovnicească, prin intransigența exemplară a conștiinței sale dogmatice și prin opera sa profundă și înnoitoare, racordată la izvoarele teologiei patristice, părintele Iustin Popovici este nu numai cel mai renumit teolog în Biserica Sârbă, ci o adevărată figură patristică a secolului al XX-lea. Ba, mai mult, s-a afirmat că de la sfântul Nicodim Aghioritul încoace, Răsăritul ortodox nu a mai cunoscut o figură atât de emblematică decât în persoana părintelui Iustin, fiind unul din exponenții cei mai de seamă ai direcției neopatrstice din teologia ortodoxă contemporană.

Plecând de la aceste realități, am încercat să trasez direcțiile gnoseologice, antropologice, hristologice, pnevmatologice și ecleziologice ale operei marelui dogmatist sârb, arătând că „*filozofia dup Hristos*” răspunde tuturor problemelor fundamentale ale umanității și că numai în Fiul lui Dumnezeu întrupat, omul s-a cunoscut pe sine în toate dimensiunile lui. De aici rezultă noul principiu axiologic și gnoseologic: Dumnezeu-Om, măsura întregii existențe, singura salvare a omului căzut în această stare parazitară a existenței și îmbolnăvit de solipsism se găsește în divino-umanizarea sa în Hristos, la care ajunge prin asceza teandrică curățitoare prin sfintele virtuți și faptele evanghelice și prin încorporarea sa pnevmatică în „*taina tainelor, Biserica*”.

De aceea, în repetate rânduri, părintele Iustin subliniază necesitatea întrupării, prin care Dumnezeu-Om satisface pentru veșnicie „*cele mai esențiale cerințe și necesități ontologice ale ființei omenești, dezlegând, totodată, problema lui Dumnezeu și a omului în*

chip des vâr it". Plecând de la acest adevăr revelațional, am subliniat aspectul pnevmatologic al reînnoirii omului în Hristos, evidențiind inseparabilitatea iconomiei Fiului de cea a Duhului; această „în-hristizare” este permanentizată, la nivel tainic-duhovnicesc, în spațiul eclezial, prin lucrarea îndumnezeitoare a Duhului Sfânt, Care-L revelează pe Hristos în intimitatea ființei noastre prin tainele Bisericii, în special prin Botez, ceea ce-l determină pe teologul sârb să vorbească despre „*filozofia Duhului Sfânt*”, filozofia pnevmatică a Bisericii, care ne conduce la „*filozofia lui Hristos*”.

În mod repetitiv, părintele Iustin subliniază că această viață nouă în Biserică este comuniunea cu Tatăl, prin Fiul, în Duhul Sfânt, Biserica fiind treimică atât în ființa, cât și în lucrarea ei, pentru că „*treimizarea este m sura eclezialit ții, pecetea și caracterul ei*”. La Cincizecime, Hristos a „*botezat*” Biserica cu Duhul Său, pentru ca, de acum, noua comunitate teandrică să permanentizeze, în și prin iubire, opera hristică prin lucrarea Duhului asupra celor ce vor fi încorporați în Trupul Bisericii, prin credință și prin apa pnevmatică a Botezului, prin participarea la această rugăciune sobornicească, „*împreun cu toți sfinții*”, comuniune la care participă întreaga creație, chemată să fie îmbisericită.

În abordarea ecleziologică a teologiei părintelui Iustin, găsim pagini impresionante despre „*teologia rug toare a Bisericii*”, iar în această sfântă comuniune, noi suntem părtași ai Trupului și Sângelui lui Hristos în Sfânta Euharistie, devenind, prin această con-corporalitate și consanguinitate, participanți la viața divino-umană a Domnului.

Plecând de la aceste coordonate teologice ale gândirii părintelui Iustin, în capitolul al doilea am abordat fundamentele hristologice ale operei teologului sârb, într-o perspectivă tridimensională: scripturistică, patristică și liturgică. Pentru început, am încercat să subliniez faptul că esența biblică a scrierilor părintelui Iustin reprezintă o adevărată antologie evanghelică, apostolică, patristică și filocalică și că ea servește ca paradigmă doxologică pentru teologia biblică ortodoxă în general, care o ferește de riscul unei sistematizări scolastice. Am observat că, în fundamentarea biblică a gândirii sale dogmatice, părintele Iustin ne arată că Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat și Om adevărat, reprezintă cheia de boltă a teologiei sale și că Sfintele Scripturi trebuie experiate înainte de a fi citite, pentru ca apoi învățătura lor să fie aplicată în propria viață, ceea ce-l recomandă pe părintele Iustin a fi mai mult „*un c ut tor al sensului scripturistic*”, decât un „*cercet tor obiectiv*” al Sfintelor Scripturi.

Ceea ce m-a frapat a fost faptul că metoda critic-istorică a științelor biblice apusene a rămas o exegeză străină și nefolosită de părintele Iustin în interpretarea textelor nou-testamentare, el evitând, într-un mod aproape radical, întrebările uzuale isagogice ale Noului

Testament. Așa se explică și reacția dură a criticilor teologilor apuseni față de comentariile nou-testamentare ale părintelui Iustin, suspectate de „ostilitate față de teologie”. Pentru exegetul sârb, Biserica oferă principiul unic pentru interpretarea Sfintei Scripturi și ea oferă Bibliei autoritatea dumnezeiască a Cuvântului lui Dumnezeu, și nu invers, ceea ce denotă faptul că părintele Iustin este unul dintre cei mai mari exegeți neopatristici, fiindcă interpretarea pe care o face la cărțile Sfintei Scripturi este creată după modelul exegetic patristic. Am evidențiat, în acest sens, utilizarea celor două principii metodologice în scrierile sale teologice: așa-numitul „svetoota ki”, care înseamnă „a se referi la sfântii Părinți”, Tradiția patristică fiind pentru părintele Iustin cel mai decisiv principiu, iar celălalt fiind recursul la cărțile scripturistice ale Noului Testament, în special la epistolele pauline, atunci când își expune ideile teologice.

Astfel, pentru părintele Iustin a rămâne în tradiția teologică a sfinților Părinți înseamnă a rămâne în Biserică. Eruditul dogmatist nu creează idei teologice noi, ci reia învățăturile din Tradiția Bisericii, așa cum mărturisește în introducerea pe care o face la primul volum al Dogmaticii sale, reluând principiul enunțat de sfântul Ioan Damaschin: „*nu voi spune nimic de la mine, ci voi expune pe scurt ce au spus bătrânii sfânti ai lui Dumnezeu*”. Importanța principiului patristic se vedește în faptul că părintele Iustin încearcă să argumenteze tezele sale teologice întotdeauna cu citate din scrierile scripturistice, alături de texte patristice și izvoare din cultul liturgic al Bisericii; am putut observa că eruditul profesor nu comentează și nu discută critic citatele patristice pe care le întrebuințează atunci când dorește argumentarea teologică a unor teze cu privire la hristologie, pnevmatologie sau ecleziologie, ci, pur și simplu, le folosește ca autorități teologice. Textele patristice abundente cu care își țese argumentarea teologică sunt lungi, preluând citatele patristice cuvânt cu cuvânt sau parafrazându-le. Nu folosește nicio argumentare proprie la textele patristice, iar trecerea de la un Părinte la celălalt o face printr-o propoziție introductivă; e interesant faptul că teologul sârb citează în opera sa dogmatică și exegetică pe sfinții Părinți doar până la sfântul Grigorie Palama și anumiți stareți ruși, dar niciun teolog contemporan, ceea ce ar putea lăsa impresia că manifestă o oarecare rezervă față de teologia contemporană.

De asemenea, părintele Iustin își împodobește mărturiile sale hristologice cu densele și semnificativele compoziții liturgice din iconografia teologică a Bisericii, iar ceea ce este semnificativ în scrierile sale e faptul că teologul sârb creează o serie de termeni, greu traductibili, pentru a exprima densitatea și subtilitatea expresiilor teologice, mărturisind că „*am fost obligat să creez o terminologie dogmatică, pe care noi nu o posedăm decât parțial sau care, chiar dacă există, nu fusese suficient de dezvoltată*”.

În acest sens, părintele Iustin, un adevărat creator de limbă teologică, folosește acești termeni mai ales atunci când evidențiază centralitatea lui Hristos în creație, în umanitate și în Biserică; de aceea, în capitolul al III-lea, am evidențiat aspectul eclezial al relației dintre Logosul întrupat și sfânta Treime, părintele Iustin subliniind posibilitatea pe care Fiul lui Dumnezeu a dat-o oamenilor prin întruparea Sa de a participa la viața Sfintei Treimi. Dogmatistul sârb descrie aspectul eclezial al relației lui Hristos cu Treimea în trei perspective diferite, dar dependente una de cealaltă: hristologică, pnevmatologică și trinitară. În viziunea părintelui Iustin, perspectiva hristologică e poziționată cumva central, în timp ce celelalte două sunt oarecum implicate: oamenii primesc mântuirea prin Fiul (aspectul imprimat hristologic) Care realizează Biserica prin Duhul (aspectul pnevmatologic) și participă astfel la dumnezeiasca Treime (aspectul triadologic). În înțelegerea Bisericii ca icoană a Treimii, părintele Iustin descrie viața în Biserică ca participare la comuniunea iubitoare cu Persoanele Sfintei Treimi. Hristos a dat Bisericii prin întruparea Sa posibilitatea de a participa la viața Sfintei Treimi, părintele Iustin folosind termenul de „*sobornicitate*” aplicat Bisericii în context trinitar, ceea ce înseamnă că sobornicitatea aparține ființei Bisericii, deoarece este însușirea Treimii, viața în Biserică fiind o reflectare a vieții perihoretice a Persoanelor treimice; astfel, am prezentat modul în care teologul sârb folosește noțiunea de sobornicitate atât pentru a descrie viața intratrinitară, cât și pentru a sublinia ființa Bisericii. O concretizare a sobornicității în Biserică găsim la părintele Iustin în legătură cu aspectul ei temporal, și anume că toate etapele istoriei Bisericii trăiesc legate prin Tradiție în sobornicitate una cu alta, ceea ce înseamnă că Tradiția bisericească joacă un rol capital, ea fiind „*limba dumnezeiască*” a sobornicității.

În același timp, teologul sârb indică și caracterul sobornicesc al omului, accentuând învățătura biblică și patristică a creării omului după chipul lui Dumnezeu și, totodată, centralitatea mântuirii omului prin Hristos. Așa cum mărturisește părintele Iustin, toate problemele existențiale se rezumă la problema omului, iar problema omului se rezumă la problema Dumnezeului-Om; este, deci, evident că tematica antropologică a părintelui Iustin este în esență hristologică, pentru că viața creștinilor chemați la sfințenie nu este altceva decât o prelungire a vieții lui Hristos întrupat, mort și înviat în spațiul teandric al Bisericii, prin sfintele Taine și virtuțile ascetico-evangelice.

În acest context ecleziologic, am observat că, pentru părintele Iustin, soteriologia este o categorie centrală a ecleziologiei sale, întrucât Biserica este văzută ca și continuatoarea operei mântuitoare a Domnului mort și înviat. Această abordare hristologic-ecleziologică a teologului sârb atrage după sine, în mod firesc, similitudinea care există între Hristos și

Trupul său mistic, Biserica fiind „*Dumnezeu-Omul Hristos prelungit prin toate veacurile i în toat ve nicia*”. Dacă Biserica este identică cu Hristos, atunci această analogie este o consecință a înomenirii Fiului lui Dumnezeu, iar părintele Iustin nu pune actul mântuirii de către Dumnezeu-Omul în prim-plan, ci, într-o oarecare măsură, realizarea concretă a acestei mântuirii prin și în Biserică, fiindcă Biserica nu este numai un „*instrumentum salutis*”, un mijloc soteriologic, ci ea este Dumnezeul-Om, ca întruchipare a mântuirii înseși. Când vorbește despre Biserică în analogie cu Mântuitorul, părintele Iustin accentuează legătura între firea dumnezeiască și cea omenească ale Mântuitorului, și așa cum sunt ele unite în Persoana lui Hristos, tot așa și natura Bisericii este divino-umană și astfel identitatea între Biserică și Dumnezeu-Omul se referă la cele două naturi ale Domnului.

Apar, așadar, evidente nuanțele teologice pe care părintele Iustin le folosește cu privire la sintagma „*Trupul lui Hristos*”, ca denumire pentru Biserică și care reprezintă concretizarea înțelegerii Bisericii ca Dumnezeul-Om. Prin expresia „*Dumnezeul-Om*”, părintele Iustin vrea să descrie ființa Bisericii ca și prelungire a întrupării Logosului, iar prin sintagma „*Trupul lui Hristos*” accentuează participarea credincioșilor la natura divino-umană a Bisericii, folosind mai curând expresia „*Trupul divino-uman*” în sensul teologiei pauline, pentru a accentua mai mult legătura oamenilor cu Hristos și nu forma de organizare a Bisericii.

Ceea ce am putut constata, în acest sens, este faptul că, în analizele sale ecleziologice, părintele Iustin nu descrie în niciun fel structurile sociale sau istorice ale Bisericii, ci ne oferă exclusiv doar perspectiva duhovnicească a teologiei sale hristocentrice asupra Bisericii, care influențează nu numai ecleziologia, ci e hotărâtoare pentru întreaga teologie a eruditului dogmatist sârb. În meditațiile sale ecleziologice, am observat o preeminență a naturii divine a Bisericii față de înțelegerea ei ca realitate sociologică a oamenilor adunați în aceeași credință, structurile externe ale Bisericii jucând un rol aproape inexistent în ecleziologia părintelui Iustin. Cea mai mare parte a ecleziologiei sale constă din citate scripturistice și patristice pe care, de cele mai multe ori, nu analizează și nu le comentează, fiindcă recursul la Revelația încorporată în Sfânta Scriptură și în operele Sfinților Părinți reprezintă pentru părintele Iustin scopul central al abordărilor sale teologice.

Un alt aspect al înțelegerii Bisericii ca Trup al lui Hristos este relația indisolubilă cu Sfânta Euharistie; pentru dogmatistul sârb, Euharistia și Biserica sunt nedespărțite, deși el nu reflectează amănunțit asupra modului acestei relații și nici nu găsim la el o „*ecleziologie euharistică*” proprie, așa cum observăm în tradiția teologiei emigrației rusești. Pentru părintele Iustin, „*Euharistia este Biserica ca Trup al lui Hristos, iar Biserica este Euharistia*

ca *Trup al lui Hristos*”, iar un astfel de mod de a vorbi ne face să înțelegem că teologul sârb se referă la unitatea care este mijlocită credincioșilor prin participarea la Biserică ca Trup al lui Hristos, înțelegând ca Dumnezeu-Om.

Totodată, părintele Iustin prezintă Biserica ca și chip al lui Hristos, sintagmă pe care o folosește destul de des și, evident, o preia din Tradiția patristică, cu precădere din ecleziologia maximiană prezentată în *Mystagogia* sa. La prima vedere, această perspectivă ar relativiza realismul care poate fi observat în echivalarea Bisericii cu Trupul lui Hristos, întrucât prin utilizarea acestei sintagme de „*chip/form* ” s-ar părea că este exclusă o reală identitate între Biserică și Hristos. Dar înțelegând Biserica ca și chip a lui Hristos, părintele Iustin întărește sau confirmă identitatea dintre Biserică și Hristos, prin asocierea acestei sintagme cu noțiunile de „*Dumnezeu-Om*” și „*Trupul lui Hristos*”. Similitudinea între Biserică și Hristos este prezentată ca și identitate soteriologică și, fără a mărturisi în mod direct, părintele Iustin înțelege că Biserica ca și tip și icoană a lui Hristos-Dumnezeu nu e doar o asemănare cu Dumnezeu, ci Însuși Domnul prezent în și prin Biserică, fiind accentuată încă o dată analogia dintre ființa ei și Mântuitorul Hristos, Capul ei.

În acest context al echivalenței între Hristos și Biserică, părintele Iustin vorbește despre „*înhriztizarea*” oamenilor, ca și cale prin care ei primesc mântuirea și despre „*îndumnezeire*”, ca participare la dumnezeirea lui Hristos, în acord cu corul patristic al Tradiției Bisericii. Interesul eruditului teolog sârb se concentrează pe modul mistic al legăturii dintre Biserică și mântuire, fiindcă în Trupul eclezial al Domnului întrupat, oamenii sunt mântuiți prin viața sacramentală și pnevmatică a Bisericii. În acest sens, Duhul Sfânt, mijlocește prezența lui Hristos în spațiul Bisericii prin mântuirea adusă de El. Lucrarea Duhului nu poate fi înțeleasă decât în context hristologic și eclezial și nu este o contrazicere între Hristos și Duhul atunci când părintele Iustin accentuează imprimarea divino-umană a Bisericii de către Dumnezeu-Om, subliniind, totodată, și acțiunea sfințitoare a Duhului în spațiul eclezial. De aceea, părintele Iustin mărturisește că hristologia și pnevmatologia nu sunt două principii concurente, ci complementare ale Bisericii. În acest sens, eruditul dogmatist vorbește despre Dumnezeu-Omul ca principiu ființial al Bisericii, căci existența și ființa ei sunt imprimate prin Fiul lui Dumnezeu înomenit, Cap al ei, iar Duhul Sfânt este considerat ca fiind principiul de viață al Bisericii, întrucât El reglementează viața membrilor Bisericii în raport cu Hristos și relația credincioșilor unii cu alții în spațiul teandric eclezial, pentru teologul sârb expresiile „*via a în Biserica* ” și „*via a în Hristos*” descriind aceeași realitate soteriologică.

În ultimul capitol al lucrării, am încercat să expun poziția critică a părintelui Iustin Popovici față de cultura contemporană, față de teologia confesională și față de ecumenism. Opoziționismul său față de umanismul antropocentric și raționalismul apusean pe care Europa modernă este fundamentată, a dominat gândirea teologului sârb în toate etapele carierei sale, de la perioada studiilor la Petersburg, a studiilor formative la Oxford și a studiilor doctorale la Atena și până la reclusiunea sa de către regimul comunist la mănăstirea Celie. Totuși, ideile principale ale criticii tradiției apusene au fost subliniate în anii 20'-30' ai secolului al 20-lea, părintele Iustin asimilând critica slavofilă și concepția eurasiaticilor asupra culturii apusene și, mai ales, ideile despre declinul și apusul Europei ale lui Oswald Spengler și Maurice Maeterlinck.

Critica părintelui Iustin față de cultura apuseană nu a fost inspirată numai de circumstanțele istorice care au definit relațiile între Ortodoxie, în special cea sârbă, și Apus, precum și diferențele doctrinare cu romano-catolicii și protestanții, ci mai degrabă de preocuparea sa adâncă pentru destinul spiritual al Europei. El descrie acest fenomen de diabolizare a culturii umaniste, mai corect, antiumaniste, pentru a explica criza existențială a omului modern, care constă în înlocuirea lui Dumnezeu prin științele pozitive și prin om; omul european s-a auto-îndumnezeit, reiterând greșeala adamică, crezând că prin tehnică și știință, prin filozofie și cultură, prin religie și politică, prin artă și modă poate ajunge la suprema cunoaștere. Pentru părintele Iustin, omul european a dezvoltat o cultură a morții, fiind vădit faptul că această cultură umanistă europeană tocește sistematic în om simțământul nemuririi; cultură antropocentrică a devenit un fel de „*feti ism în edi ie european*”, a cărei caracteristică este lăcomia, manifestată la toate palierele vieții prin noua etică a autoconservării. Deși toate aceste remarci acide și impregnate de un pesimism iremediabil par a fi esența gândirii părintelui Iustin cu privire la descrierea culturii europene, totuși nu putem trece cu vederea faptul că teologul sârb nu demonizează orice fel de cultură, ci doar pe aceea care a exclus pe Dumnezeu din ea și a afirmat supremația inegalabilă a omului modern. În paginile sale dedicate acestei teme sunt consistente precizări și descrieri ale culturii divino-umane, singura capabilă să valorizeze creațiile cultural-artistice ale omului, pentru că ea, spre deosebire de cultura umanistă autonomă și antropocentrică, îi oferă acestuia posibilitatea de a depăși ultima sa limită, moartea.

E lesne de observat că această cultură umanistă europeană are un substrat religios și deplasarea de accent se observă mai ales în direcția greșită a teologiei occidentale, unde divino-umanitatea hristică și implicit eclezială a fost metamorfozată în două versiuni: „*maximalist i optimist*” în teologia romano-catolică și „*minimalist i pesimist*” în

curentul teologic protestant. În acest sens, părintele Iustin a semnalat simptomele resurecției „neoarianismului” în filozofiile religioase, care au avut drept consecință, în mod concomitent, înțelegerea și reducerea lui Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, la categoria simplă a umanității și ridicarea omului european la rangul de „*m sur a tuturor lucrurilor*”. Acest fapt este oglindit în dogma infailibilității papale, dezvoltând, pentru părintele Iustin, un efort al reînviării și înveșnicirii umanismului european muribund, metamorfoza și apoteoza finală a umanismului.

Cu toate acestea, teologul sârb nu dezvoltă o tematică teologică anti-occidentală prin aceste remarci virulente la adresa romano-catolicismului, ci, mai degrabă, se întreabă în ce măsură teologia occidentală rămâne fidelă Calcedonului și Tradiției milenare a Bisericii.

Pe de altă parte, părintele Iustin arată că acest absolutism inacceptabil al infailibilității papale are ca extremă opusă relativismul teologic bazat pe toleranța universală ce inspiră ecumenismul protestant, dar care reprezintă versiunea „*slab*” a aceleiași infailibilități a omului european. Tema ecumenismului suscită multe întrebări și nedumeriri, care-și găsesc răspunsurile definitive doar în Biserica lui Hristos, dar, în opinia părintelui Iustin, ecumenismul constituie o înstrăinare de Hristos și de Sfânta Tradiție a Bisericii; referințele sale asupra ecumenismului sunt virulente, fără nicio urmă de dialog sau toleranță și putem observa această poziție critică atunci când teologul sârb definește ecumenismul ca fiind „*numele de ob te pentru toate cretinismele mincinoase*”. Teza creștină de la care pornește părintele Iustin este aceea că nu există un dialog al dragostei fără dialogul adevărului, iar separarea între dragoste și adevăr este o lipsă de credință, și nu calea Tradiției patristice. În opinia teologului sârb, ecumenismul e responsabil de relativizarea și minimalismul moral al credinței autentice, precum și de nivelarea adevărului doctrinar în numele presupusei iubiri divine invocate de partizanii lui, iar soluția pe care o oferă părintele Iustin vizavi de inițierea oricărui dialog ecumenic este pocăința, fără de care nu se poate vorbi de o unire a bisericilor sau de „*intercommunio*”.

În finalul lucrării am indicat câteva aspecte privind supralicitarea misiunii poporului sârb în istoria creștinătății, arătând că trăsătura distinctivă a Ortodoxiei sârbe este caracterizată prin „*svetosavlje*” () sau „*savaism*”, părintele Iustin dedicând acestui concept o carte intitulată *Svetosavlje ca filozofie de viață*, publicată la München în 1957. Termenul, folosit prima dată de către episcopul Nicolae Velimirovici, termen are influențe slavofilo-mesianice și arată că esența gândirii sfântului Sava este aceea că omul unit cu Modelul Său, Dumnezeu-Om, devine nemuritor.

În concepția sfântului Sava, asumată integral de părintele Iustin, care este de fapt mărturia teologică și doxologică a Bisericii Ortodoxe, centralitatea Dumnezeu-Om reprezintă chintesența și miza discursului teologic. De aceea, părintele Iustin este ferm convins că sfântul Sava reprezintă figura emblematică și paradigmatică pentru această națiune aleasă de Dumnezeu în vederea promovării valorilor evanghelice ale creștinismului, cu atât mai mult cu cât, concepția sfântului Sava despre om și popor este una intim legată de Învierea Domnului, părintele Iustin legând acest Praznic de destinul și rolul poporului sârb în iconomia generală a mântuirii universale și explicând acest fapt în cheie eshatologică.

Date fiind vitregiile istorice prin care a trecut poporul sârb, Ortodoxia a reprezentat un bastion al credinței și unității de neam în fața tuturor imixtiunilor religioase; de aceea, *svetosavlje* este experimentat ca o conștientizare acută a distinctivității Ortodoxiei în relație cu catolicismul și protestantismul Europei, pe de o parte, și islamul, sub a cărui robie, poporul sârb a suferit vreme de mai multe secole. Astfel, *svetosavlje* este țesut cumva în conștiința poporului sârb și dezvoltă sensul Ortodoxiei lor pentru care ei trebuie să lupte, chiar cu prețul vieții, conștiința culturii ca sfințenie și lumină de la Hristos devenind concepția poporului ortodox sârb.

Acest sens neclintit și invariabil va deveni preocuparea teologică și culturală a părintelui Iustin de a păstra și păzi Ortodoxia fără compromis în fața dușmanilor care vor dori să distrugă moștenirea prețioasă a poporului sârb, mai ales după ce teologul sârb a experimentat începuturile diluării și micșorării aceluși concept de viață ortodoxă, *svetosavlje*, în noua Federație Iugoslavă și în conjuncturile forțate ale croaților și slovenilor catolici cu Biserica Ortodoxă.

În încheierea acestui demers științific, privind retrospectiv asupra încercării de a prezenta centralitatea lui Iisus Hristos, Dumnezeu-Om, în gândirea dogmatică a părintelui Iustin Popovici, îndrăznesc să mărturisesc că am surprins liniile directoare ale hristologiei și implicațiile ei teologice expuse de teologul sârb în opera sa, conștient fiind însă că această lucrare nu epuizează, nici pe departe, bogăția, complexitatea și profunzimea gândirii teologice ale acestui „*p rinte neopatristic*” din Biserica sârbă; de aceea, într-un acces de sinceritate, voi adăuga că în fața acestui teolog impresionant, Cuviosul Iustin cel Nou, așa cum este numit în aghiografia ortodoxă, eu nu sunt decât un „*surdo-mut*”, iar dacă e ceva bun și demn de remarcat în lucrarea de față acesta îi aparține lui, iar tot ce e inconsistent și irelevant pentru această temă, îmi aparține mie.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE:

1. Biblice:

1. BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ, Ediție Jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001.

2. Patristice:

2. ACTA CONCILIORUM OECUMENICORUM, ediția Eduard Schwartz, Berlin-Leipzig, 1924-1940.
3. ACTELE MARTIRICE, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 11), traducere de pr. prof. Ioan Rămureanu editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
4. AMBROZIE AL MILANULUI, *De Spiritu Sancto*, în PL 16, 703 A-816 A.
5. ATANASIE CEL MARE, *Scrieri. Partea I: Cuvânt împotriva elinilor. Cuvânt despre întruparea Cuvântului. Trei cuvinte împotriva arienilor*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 15), traducere și note Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române București, 1987, 415 p.
6. ATANASIE CEL MARE, *Partea II: Epistole. Viața Cuviosului părintelui nostru Antonie*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 16), traducere și note Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
7. ATANASIE CEL MARE, *Orationes adversus Arianos*, în PG 26, 12 A-525 A.
8. ATANASIE CEL MARE, *Epistolae ad Serapionem*, în PG 26, 529 A-676 C.
9. ATANASIE CEL MARE, *Liber de incarnatione Verbi Dei et contra arianos*, în PG 26, 984 A-1028 C.
10. ATANASIE CEL MARE, *Epistola ad Epictetum*, în PG 26, 1049 A-1069 B.

11. ATANASIE CEL MARE, *De incarnatione Domini nostri Jesu Christi, contra Apollinarium*, în PG 26, 1093 A-1165 B.
12. ATANASIE CEL MARE, *Liber de Trinitate et Spiritu Sancto*, în PG 26, 1191 A-1218 C.
13. AUGUSTIN, *Sermones de Tempores*, în PL 38, 995-1247.
14. AUGUSTIN, *De diversis Questionibus octoginte tribus. Liber unus*, în PL 40, 11-100.
15. AUGUSTIN, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, traducere de Paul Găleşanu, editura Științifică, București, 1998, p. 331.
16. AUGUSTIN, *Despre credință și crez*, traducere de Miruna și Bogdan Tătaru-Cazaban, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010.
17. CABASILA, Nicolae, *Viața în Hristos*, traducere de pr. prof. dr. Teodor Bodogae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
18. CABASILA, Nicolae, *Tâlcuirea dumnezeieții Liturghiei*, traducere de Ene Braniște, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.
19. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Explicatio XII capitum Ephesi, anathematismus IV*, în PG 76, 29A-312 D.
20. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Apologeticus pro XII capitibus*, în PG 76, 316 A-385 A.
21. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *De Sancta et vivifica Trinitate* în PG 75, 1147 A-1189 A.
22. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *De incarnatione Unigeniti*, în PG 75, 1189 B-1253 B.
23. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *De incarnatione Verbi Dei, Filii Patris*, în PG 75, 1413 A-1420 A.
24. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *De recta in Dominum nostrum Jesum Christum fide, ad Theodosium*, în PG 76, 1133 A-1336 C.
25. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Închinarea și slujirea în duh și în adevăr*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 38), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, 612 p.
26. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Glafire*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 39), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992.
27. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Despre Sfânta Treime*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 40), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
28. CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 41), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.

29. CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheze*, traducere de Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003.
30. CIPRIAN AL CARTAGINEI, *Despre unitatea Bisericii ecumenice*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 3), traducere de prof. David Popescu, în, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 434-494.
31. DIDIM Alexandrinul, *Liber de Spiritu Sancto*, PG 39, 1033 B-1086 B.
32. DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete*, traducere de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, editura Paideia, București, 1993.
33. EPIPHANIUS OF SALAMIS, *Panarion*, Nag Hammadi and Manichaean Studies, vol. 63, Book I (Sects 1-46), Boston, 2009.
34. „*Epistola c tre Diognet*”, în *Scrierile P rin ilor Apostolici*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 1), traducere și note de pr. Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.
35. GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri. Partea I*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 29), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
36. GRIGORIE DE NYSSA, *Marele cuvânt catehetic*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 30), traducere și note de pr. prof. dr. Teodor Bodogae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998.
37. GRIGORIE DE NYSSA, *Quod non sint tres Dii, ad Ablabium*, în PG 45, 116 A -136 D.
38. GRIGORIE DE NYSSA, *Contra Eunomium. Libri primi*, în PG 45, 248 A- 464 C.
39. GRIGORIE DE NYSSA , *De instituto Christiano*, în PG 46, 287 A-307 C.
40. GRIGORIE DE NYSSA, *In Christi Ressionem orationes quinque. Oratio 2*, în PG 46, 628 C- 652 D.
41. GRIGORIE DE NYSSA, *Epistola 3*, în PG 46, 1016 B-1024 C.
42. GRIGORIE PALAMA, *Homilia XIV In Annuntiationem immaculatae Domina nostra Deiparae semperque Virginis Mariae*, în PG 151, 166 D-177 B.
43. GRIGORIE PALAMA, *Omilii*, traducere de Constantin Daniel, editura Anastasia, 2000, 332 p.
44. GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvânt de ap rare pentru fuga in Pont sau Despre preo ie*, traducere de pr. prof. dr. Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
45. GRIGORIE TEOLOGUL, *Cele 5 cuvânt ri teologice*, traducere de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, editura Anastasia, București, 1993, 185 p.

46. GRIGORIE TEOLOGUL, *Oratio VII In laudem Caesarii fratris*, în PG 35, 756 A-788 C.
47. GRIGORIE TEOLOGUL, *Oratio XLII*, în PG 36, 457 A-492 C.
48. GRIGORIE TEOLOGUL, *Oratio XLV In Sanctum Pascha*, în PG 36, 623 A-664 C.
49. GRIGORIE TEOLOGUL, *Epistola 101 ad Cledonium*, în PG 37, 176 A-193 B.
50. GRIGORIE TEOLOGUL, *Epistola 102 ad Cledonium contra Apollinarium*, în PG 37, 193C-201 C.
51. HIPPOLYTE DE ROME, *La Tradition Apostolique, d'après les anciennes versions*, traducere de Bernard Botte, în *Sources chrétiennes*, nr. 11 bis, Éditions du Cerf, Paris, 1968.
52. IGNATIE TEOFORUL, *Scrierile P rin ilor Apostolici*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 29), traducere și note de pr. Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.
53. IOAN CASIAN, *Despre întruparea Cuvântului*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 57), traducere de prof. Vasile Cojocaru și David Popescu, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, 905 p.
54. IOAN CASIAN, *De incarnatione Christi contra Nestorium haereticum*, în PL 50, 9 B-272 A.
55. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, traducere, introducere și note de pr. prof. Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, 213 p.
56. IOAN DAMASCHIN, *Fons Scientiae*, în PG 94522 A-676 B.
57. IOAN DAMASCHIN, *Expositio accurata fidei orthodoxae*, în PG 94, 789 A-1228 A.
58. IOAN DAMASCHIN, *De Sancta Trinitate*, în PG 95, 9A-18 D.
59. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii baptismale*, traducere de Marcel Hancheș, editura Oastea Domnului, Sibiu, 2003.
60. IOAN GURĂ DE AUR, *Cuvânt la Na terea Mântuitorului nostru Iisus Hristos*, traducere de Dumitru Fecioru, în volumul *Predici la s rb tori împ r te ti i cuvânt ri de laud la sfin i*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
61. IOAN GURĂ DE AUR, *Orationes VIII adversus Judaeos*, în PG 48, 843-942.
62. IOAN GUR DE AUR, *In Epistolam ad Caesarium monachum*, în PG 52, 757-760.
63. IOAN GUR DE AUR, *Homilia in illud Mathaei: In qua potestate haec facis*, în PG 56, 411-428.
64. IOAN GURĂ DE AUR, *Homiliae XLIV in Epistolam primam ad Corinthios*, în PG 61, 11-382.

65. ISAAC SIRUL, „*Despre sfintele nevoine*”, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți care arată cum se poate curăța, lumina și desăvârși*, volumul X, traducere de Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
66. ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre sfintele nevoine*, traducere, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
67. IUSTIN MARTIRUL, „*Dialog cu iudeul Trifon*”, în *Apologe i de limbă greacă*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 2), traducere de pr. Olimp Căciulă, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
68. IUSTIN MARTIRUL, „*Apologia I*”, în *Apologe i de limbă greacă*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 2), traducere de pr. Olimp Căciulă, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
69. „*Învătură celor 12 Apostoli*”, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 1), traducere de Dumitru Fecioru, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.
70. JEAN CHRYSOSTOME, *Homilies sur l'Épître aux Hébreux*, traduction par L' Abbé Jean Bareille, tome dixième, Paris, 1873.
71. MACARIE EGIPTEANUL, *Omilia duhovnicească*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 34), traducere de pr. prof. dr. Constantin Cornițescu, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, 238 p.
72. MANSI, J. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae, 1795, Paris, Leipzig 1901.
73. MARCU ASCETUL, „*Despre legea duhovnicească, în 200 de capete*”, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți care arată cum se poate curăța, lumina și desăvârși*, volumul I, ediția a II-a, traducere din grecește de prot. stavr. dr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, 1947.
74. MAXIM MĂRTURISITORUL, „*Răspunsuri către Talasie 22*”, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți care arată cum se poate curăța, lumina și desăvârși*, volumul III, traducere, introducere și note Dumitru Stăniloae, editura Humanitas, București, 1997, 506 p.
75. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Partea I: Ambigua*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 80), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1983, 372 p.

76. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Partea II: Scrieri i epistole hristologice i duhovnice ti*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 81), traducere și note de pr. prof. Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990, 367 p.
77. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia*, traducere de Dumitru Stăniloae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.
78. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Quaestiones ad Thalasio*, în PG 90, 244 A-785 B.
79. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Capita Theologiae et oeconomiae*, în PG 90, 1084 A-1392 C.
80. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Opuscula theologica et polemica ad Marinum*, în PG 91, 9 A-285 B.
81. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Epistola 5*, în PG 91, 485 B-488 C.
82. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Epistola 15*, în PG 91, 561 B-568 A.
83. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia*, în PG 91, 658 C-717 D.
84. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Loci communes*, în PG 91, 721 A-1018 C.
85. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambiguorum Liber*, în PG 91, 1032 A-1418 C.
86. MIGNE, P. J., *Patrologiae cursus completus*: a) *Patrologia Graeca* (PG), 167 volume, Paris 1857-1866;
87. MIGNE, P. J., *Patrologiae cursus completus*: b) *Patrologia Latina* (PL), 221 volume, Paris, 1844-1864.
88. ORIGEN, *Despre principii*, traducere de pr. prof. Teodor Bodogae, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 8), editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
89. SIMEON NOUL TEOLOG, *Discursuri teologice i etice*, traducere de arhid. Ioan I. Ică jr., editura Deisis, Sibiu, 1998, 559 p.
90. TERTULIAN, *Adversum Praxeam*, în PL 2, 154 A - 196 B.
91. TERTULIAN, *Contra Marcionum*, în PL 2, 246 D-524 D.
92. TERTULIAN, *De Resurrectione carnis 46* în PL 2, 795 B-886 C.
93. VASILE CEL MARE, *Despre Sfântul Duh. Corespondența (Epistole)*, în colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB 12), traducere de Constantin Cornițescu și Teodor Bodogae, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, 640 p.

3. Liturgice:

94. *LITURGHIER*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2012.
95. *MINEIUL PE AUGUST*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010.
96. *MINEIUL PE DECEMBRIE*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.
97. *MINEIUL PE IANUARIE*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2010.
98. *MINEIUL PE MARTIE*, editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2001.
99. *OCTOIH MARE*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003.
100. *PENTICOSTAR*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999.
101. *TRIODUL*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2012.

4. Opera p rintelui Iustin Popovici:

4.1. Lucr ri:

1. POPOVIČ, Justin, *Filosofia i religia lui F.M. Dostoievski*, Belgrad, 1922.
2. POPOVIČ, Justin, *Dostoievski despre Europa i Slavism*, Belgrad, 1940.
3. POPOVIČ, Justin, *Concep ia Sfântului Sava ca filosofie a vie ii*, München, 1953.
4. POPOVIČ, Justin, *Via a Sfântului Sava i a Sfântului Simeon*, München, 1962.
5. POPOVIČ, Justin *Tâlcuire la Evanghelia dup Matei*, Beograd, 1979.
6. POPOVIČ, Justin *Tâlcuire la epistola I i a II-a c tre Corinteni*, Beograd, 1983.
7. POPOVIČ, Justin, *Epistola c tre Efeseni*, Beograd, 1986.
8. POPOVIČ, Justin, *Epistolele c tre Filipeni i Coloseni*, Beograd, 1986.
9. POPOVIČ, Justin, *Calea cunoa terii lui Dumnezeu*, Beograd, 1987.
10. POPOVIČ, Justin, *O duhu vremena*, Politika knjiga, Beograd, 2005.
11. POPOVICH, Justin, *Orthodox Faith and Life in Christ*, translated by Asterios Gerostergios et al., Institute for Byzantine and Modern Greek Studies, Belmont, 1994.

12. POPOVICI, Iustin, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filozofiei*, traducere de pr. prof. Ioan Ică și Ioan I. Ică jr., editura Deisis, Sibiu, 1997, 221 p.
13. POPOVICI, Iustin, *Epistolele sfântului Ioan Teologul*, traducere de Sabin Preda și Cornel Coman, editura Bizantină, București, 1998, 126 p.
14. POPOVICI, Iustin, *Credința ortodoxă și viața în Hristos*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Bunavestire, Galați, 2003, 101 p.
15. POPOVICI, Iustin, *Epistola întâi c tre Tesaloniceni*, traducere de Sabin Preda, editura Bizantină, București, 2005, 156 p.
16. POPOVICI, Iustin, *Biserica și statul*, editată de schitul Serafim de Sarov, ediție electronică, Apologeticum, 2006, 43 p.
17. POPOVICI, Iustin, VELIMIROVICI, sfântul Nicolae, *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011, 169 p.
18. POPOVICI, Iustin, *Biserica ortodoxă și ecumenismul*, traducere de Adrian Tănăsescu, editura Sophia/Fundația Iustin Pârvu, Mănăstirea Sfinții Arhangheli - Petru Vodă, 2012, 218 p.
19. POPOVICI, Iustin, *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013, 436 p.
20. POPOVICI, Iustin, *Cuvinte despre venicie. Predici alese*, traducere din limba sârbă, de monahia Domnica (Țalea), editura Egumenița, Galați, 2013, 382 p.
21. POPOVICI, Iustin, *Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, traducere din limba sârbă de monahia Domnica (Țalea), editura Egumenița, Galați, 2014, 382 p.
22. POPOVICI, Iustin, *Gnoseologia sfântului Isaac Sirul, în volumul Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, traducere din limba sârbă de monahia Domnica (Țalea), editura Egumenița, Galați, 2014.
23. POPOVICI, Iustin, *Odj\$ qeognws(a\$. KefClaia =skhtikZ ka) gnwsilogikZ*, Ekd]sei\$, GRHGORH, Atena, 1985, 328 p.
24. POPOVICI, Iustin, *Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura sfântului Macarie Egipteanul în volumul Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, traducere din limba sârbă de monahia Domnica (Țalea), editura Egumenița, Galați, 2014.
25. POPOVICI, Iustin, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, volumul I, traducere din limba sârbă de diac. Zarko Markovski, editura Doxologia, 2017, 517 p.
26. POPOVITCH, Justin, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de L'Eglise Orthodoxe*, traduit du Serbe par Jean-Louis Palierne, préface de Monseigneur Athanase

- Jevtitch, introduction de P. Patric Ranson, Tome premier, collection *La Lumière du Thabor*, Ed. L'Age d'Homme, Paris, 1992, 361 p.
27. POPOVITCH, Justin, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de L'Eglise Orthodoxe*, traduit du Serbe par Jean-Louis Palierne, préface de Monseigneur Athanase Jevtitch, introduction de P. Patric Ranson, Tome deuxième, collection *La Lumière du Thabor*, Ed. L'Age d'Homme, Paris, 1993, 246 p.
28. POPOVITCH, Justin, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de L'Eglise Orthodoxe*, traduit du Serbe par Jean-Louis Palierne, préface de Monseigneur Athanase Jevtitch, introduction de P. Patric Ranson, Tome troisième, collection *La Lumière du Thabor*, Ed. L'Age d'Homme, Paris, 1995, 389 p.
29. POPOVITCH, Justin, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de L'Eglise Orthodoxe*, traduit du Serbe par Jean-Louis Palierne, préface de Monseigneur Athanase Jevtitch, introduction de P. Patric Ranson, Tome quatrième, collection *La Lumière du Thabor*, Ed. L'Age d'Homme, Paris, 1995, 231 p.
30. POPOVITCH, Justin, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de L'Eglise Orthodoxe*, traduit du Serbe par Jean-Louis Palierne, préface de Monseigneur Athanase Jevtitch, introduction de P. Patric Ranson, Tome cinquième, collection *La Lumière du Thabor*, Ed. L'Age d'Homme, Paris, 1997, 457 p.

4.2. Studii i articole:

1. POPOVIČ, Justin, *Misiunea intern a Bisericii noastre (Unutrusnaja misija nasa Crkva)*, „Hriscanski Zivot” (Sremski Karlovci), 9 (1923).
2. POPOVIČ, Justin, *De la arianismul lui Arie la arianismul european modern (Od Arijevog do modernog evropeskog arijanizma)*, „Hriscanski Zivot”, 5 (1925).
3. POPOVIČ, Justin, *Filozofia ortodox a Adev rului*, prefață la „*Dogmatica Bisericii Ortodoxe*” (*Dogmatika pravoslavne Crkve*), 1, Beograd, 1932.
4. POPOVIČ, Justin, *Valoarea suprem i criteriul ultim în Ortodoxie (Vrhovna vrednost i neprogresivo merilo)*, prelegere inaugurală ca titular al catedrei de Dogmatică la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Belgrad și publicată în revista facultății „*Bogoslovije*” 1 (1935) cu titlul *Osustini pravoslavna axiologije i kriteriologije*.
5. POPOVIČ, Justin, *Între dou filozofii (Izmedju dve filosofije)*, „Hriscanko Delo” (Skoplje), 4 (1936).

6. POPOVIČ, Justin, *Raiul meu i iadul meu (Moj raj i moj pakao)*, „Hriscanska Misao” (Beograd), 2 (1936).
7. POPOVIČ, Justin, „*Condamna i*” *la nemurire (Osudjeni na besmrtnost)*, „Hriscanska Misao” (Beograd), 2 (1936).
8. POPOVIČ, Justin, *Doliu pentru Hristos (Lelek za Hristom)*, „Hriscanska Misao” (Beograd), 3 (1937).
9. POPOVIČ, Justin, „Tajna licnosti mitropolita Antonija”, în *Bogoslovlje* nr. 1 (1939), Belgrade, p. 38-47.
10. POPOVIČ, Justin, „*Împreun cu to i Sfin ii*”: prolog (1954) și epilog (1962) la seria celor 12 volume ale „*Vie ilor Sfin ilor*”, Beograd, 1972-1977.
11. POPOVIČ, Justin, *Gânduri cu privire la „infailibilitatea” omului european. Cu prilejul Conciliului Vatican II (Razmisljanja o „neprogresivost” evropeskog coveka. Podvom II Vatikanskog Konsilia)*, articol scris în 1967 la solicitarea editurii catolice Herder pentru o culegere de contribuții dedicate Conciliului II Vatican, din păcate, nepublicat.
12. POPOVIČ, Justin, *Capitole ecleziologice*, fragmente alese de traducătorul în neogreacă din comentariul părintelui Iustin la epistolele pauline, scris între 1954-1957: *Sa svetim Apostolom Pavlom kroz život*.
13. POPOVIČ, Justin, *Capete ascetice i gnoseologice*, în volumul *Calea cunoa terii lui Dumnezeu. Capete ascetice și despre cunoștință*, traducere din limba sârbă de monahia Domnica (Țalea), editura Egumenița, Galați, 2014.
14. POPOVICI, Iustin, „Cum se citește Biblia și de ce ?”, în volumul *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011.
15. POPOVICI, Iustin, „O predică ținută la sfințirea unei Biserici”, în volumul *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011.
16. POPOVICI, Iustin, „Dumnezeul-Om: temelia Adevărului Ortodoxiei”, în volumul *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011.
17. POPOVICI, Iustin, „Dumnezeu desăvârșit și Om desăvârșit”, în volumul *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011.
18. POPOVICI, Iustin, „Cum se citește Biblia și de ce ?”, în volumul *Lupta pentru credință*, traducere de prof. Paul Bălan, editura Rotonda, Pitești, 2011.
19. POPOVICI, Iustin, „Miezul sau esența tragediei”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.

20. POPOVICI, Iustin, „Omul european la o răscruce în flăcări”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
21. POPOVICI, Iustin, „Moara morții și progresul”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
22. POPOVICI, Iustin, „Invizibilul dinăuntru vizibilului. Taina Binelui și a răului”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
23. POPOVICI, Iustin, „Înfrișătoare este ziua judecării pentru Dumnezeu”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
24. POPOVICI, Iustin, „Tristețile inimilor heruvimice”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
25. POPOVICI, Iustin, „Maeterlinck, înainte de marea tăcere”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
26. POPOVICI, Iustin, „Dostoievski ca profet și apostol al realismului ortodox”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
27. POPOVICI, Iustin, „Despre paradisul sufletului rus”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
28. POPOVICI, Iustin, „La stăvilărilor culturilor”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
29. POPOVICI, Iustin, „Învieră și sârbii cei fără de moarte”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
30. POPOVICI, Iustin, „Despre măreția sacrosanctă a omului”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.

31. POPOVICI, Iustin, „Roi de nemărginiri”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
32. POPOVICI, Iustin, „Pe streășina atomului”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
33. POPOVICI, Iustin, „Revolta căpușei”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
34. POPOVICI, Iustin, „Coborând pe cataracta zgomotoasă a timpului”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
35. POPOVICI, Iustin, „Această vrăjitoare fascinantă”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
36. POPOVICI, Iustin, „Căprioara din paradisul pierdut”, în volumul *Abisurile gândirii și simțirii umane*, traducere din neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, editura Sophia/Metafrază, București, 2013.
37. POPOVITCH, Justin, „Lettre aux redacteurs d' un periodique athonite au sujet du Concile panorthodoxe”, în *Le Messager Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 48-51.
38. POPOVITCH, Justin, „The Life of the Holy and Great Martyr Tsar Lazar of Serbia”, în Todor Mika și Stevan Scott (ed.), *The Mystery and Meaning of the Battle of Kossovo*, printed by Great Lakes Graphics, Skopje, 1989, p. 1-44.
39. POPOVITCH, Justin, „Le problème du salut selon l'enseignement de S. Basile le Grand”, în *Bogoslovije*, nr. 3-4 (1937).

II. Lucruri de specialitate:

1. AFANASIEV, Nikolai, *Biserica Duhului Sfânt*, traducere de Elena Derevici, editura Patmos, Cluj-Napoca, 2008, 226 p.
2. ANDRUTSOS, A., *Dogmatica Bisericii Ortodoxe R s ritene*, editura Arhidiecezane, Sibiu, 1930, 477 p.

3. ARNAKIS, G., „The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism”, în *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, Charles and Barbara Jelavich, ed. Hamden, CT: Archon Books, 1974.
4. ARSENIIEV, Nicholas, *Mysticism and the Eastern Church*, translated by Arthur Chambers, Mowbrays, London, 1979.
5. BALTHASAR, Hans Urs von, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenner*, zweite, völlig veränderte Auflage, Einsiedeln, 1961.
6. BARTH, Karl, *Die kirchliche Dogmatik*, erster Band: *Die Lehre vom Gottes Wort*, Verlag der Evangelischen Buchhandlung, Zollicon, 1939, 1011 p.
7. BARTOȘ, Emil, *Conceptul de îndumnezeire în teologia lui Dumitru St niloae*, editura Institutului Biblic „Emanuil”, Oradea, 1999.
8. BERNARDI, Jean, *Grigorie din Nazianz. Teologul i epoca sa (330-390)*, traducere de Cristian Pop, editura Deisis, Sibiu, 2002.
9. BESANÇON, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, editura Humanitas, București, 2007.
10. BIELAWSKI, Maciej, *P rintele Dumitru St niloae, o viziune filocalic despre lume*, traducere de Ioan I. Ică jr., editura Deisis, Sibiu, 1998.
11. BLANE, A., *Georges Florovsky: Russian Intellectual, Orthodox Churchman*, St. Vladimir's Seminary Press, 1993.
12. BOBRINSKOY, Boris, *Împ rt irea Sfântului Duh*, traducere de Măriuca și Adrian Alexandrescu, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999.
13. BOBRINSKOY, Boris, *Taina Bisericii*, traducere de Vasile Manea, editura Patmos, Cluj-Napoca, 2002.
14. BOBRINSKOY, Boris, *Taina Preasfintei Treimi*, traducere de Măriuca și Adrian Alexandrescu, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
15. BRECK, John, *Sfânta Scripur în Tradi ia Bisericii*, traducere de Ioana Tămăian, editura Patmos, Cluj-Napoca, 2008.
16. BREMER, Thomas, „*Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*”, Östliches Christentum N.F. 41, Würzburg, 1992.
17. BREMER, Thomas, *The Attitude of the Serbian Orthodox Church towards Europe*, în Jonathan Sutton Wil van den Bercken (ed.), *Orthodox Christianity and Contemporary Europe*, Peeters, Leuven-Paris-Dudlay, MA, 2003.

18. BUCHENAU, Klaus, *Kämpfende Kirchen. Jugoslawiens religiöse Hypothek*, P. Lang, Frankfurt am Main, 2006.
19. BULGAKOV, Serghei, „Osnovnye problemy teorii progressa”, în *Problemy idealizma*, Moscova: Modest Kolerov i „Tri Kvadrata”, 2002.
20. BULGAKOV, Serghei, *Ortodoxia*, traducere de Nicolae Grosu, editura Paideea, București, 1994.
21. BURUMA, Ian and AVISHAI Margalit, *Occidentalism: A Short History of Anti-Westernism*, Atlantic Books, London, 2005.
22. BYFORD, Jovan, *Denial and repression of anti-semitism: post-communist remembrance of the Serbian Bishop Nikolaj Velimirovi*, CEU Press, Budapest & New York, 2008.
23. CHADWICK, Henry, *R s ritul și Apusul. O istorie a scindării creștinătății*, traducere de Irina-Monica Bazon, editura Doxologia, Iași, 2016, 414 p.
24. CHAMBERLAIN, L., *The Philosophy Steamer: Lenin and the Exile of the Intelligentsia*, Atlantic Books, Londra, 2006.
25. CLARK, Victoria, *Why Angels fall: a Journey Through Orthodox Europe from Byzantium to Kosovo*, Macmillan, 2000.
26. CODRESCU, Răzvan, „Religie și cultură”, în volumul *Spiritul dreptei. Între tradiție și actualitate*, editura Anastasia, București, 1997, 201 p.
27. DAMJANOVIČ, David, *Sânge, lacrimi i gemete*, Chicago, 1981, p. 227.
28. DEMACOPOULOS, George E. and PAPANIKOLAOU, Aristotle, *Orthodox Constructions of the West*, Fordham University Press, New York, 2013.
29. DUNCAN, Peter, *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism And After*, London, 2000.
30. FLORENSKY, Pavel, *The Pillar and Ground of the Truth: an Essay in Orthodox Theodicy in twelve Letters*, Princeton University Press, 1997.
31. FLOROVSKI, George, *Biserica, Scriptura, Tradiția. Trupul viu al lui Hristos*, traducere de Florin Caragiu și Gabriel Mândrilă, editura Playtera, București, 2005.
32. FLOROVSKI, George, *Ways of Russian Theology*, translated by R. Nichols, part one, *Collected Works*, vol. V, Nordland Publishing Company, Belmond, 1979.
33. FLOROVSKI, George, *Ways of Russian Theology*, translated by R. Nichols, part two, *Collected Works*, vol. VI, Nordland Publishing Company, Belmond, 1979.
34. GAVRILYUK, Paul L., *George Florovsky i Rena terea religioas rus*, traducere de Adela Lungu, editura Doxologia, Iași, 2014, 471 p.
35. GIBELLINI, Rossino, *Teologija dvadesetog stolje a*, Zagreb, 1999.

36. GOODY, Jack, *The East in the West*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
37. GRDJIČ, Risto, *Reînnoirea general a vieții și organizării Bisericii între anii 1920-1970*, Vârșeț, 2002.
38. GRILL, Chrisostomus, *Serbischer Mesianismus und Europa bei Bischof Velimirovi (†1956)*, EOS Verlag Erzabtei, St. Ottilien, 1998.
39. HARNACK, von Adolph, *Die Marcionitischen Prologe zu den Paulusbriefen, eine Quelle des Muratorischen Fragments*, Berlin, 1926.
40. HARNACK, von Adolph, *Das Wesen des Christentums*, traducere în engleză de T. B. Saunders, *What is Christianity ?*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1901.
41. HAUSHOFER, Karl, *Geopolitik des pazifischen Ozeans*, Berlin, Kurt Vowinckel Verlag, 1924.
42. HELLER, Dagmar and RUDOLPH, Barbara, *Die Orthodoxen im Ökumenischen Rat der Kirchen. Dokumente, Hintergründe, Kommentare und Visionen*, Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 74, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main, 2004.
43. HENKEL, Jürgen, *Îndumnezeire i etic a iubirii în opera p rintelui Dumitru St niloae*, traducere de Ioan I. ICĂ jr., editura Deisis, Sibiu, 2003.
44. HIPPIUS, N. Zinaida, *Dimitrii Merezhkovskii*, YMCA Press, Paris, 1951.
45. HOMIAKOV, Alexis, *Biserica este Una*, editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004, 110 p.
46. IERÓTHEOS, mitropolitul Nafpaktosului, *Dogmatica empiric a Bisericii Ortodoxe Sobornice ti, dup înv țăturile prin viu grai ale părintelui Ioannis Romanidis*, volumul I, traducere de Tatiana Petrache, editura Doxologia, Iași, 2014.
47. IERÓTHEOS, mitropolitul Nafpaktosului, *Dogmatica empiric a Bisericii Ortodoxe Sobornice ti, dup înv țăturile prin viu grai ale părintelui Ioannis Romanidis*, volumul II, traducere de Tatiana Petrache, editura Doxologia, Iași, 2017, 564 p.
48. IOJA, Cristinel, *O istorie a Dogmaticii în teologia ortodox român . De la începuturile înv țământului teologic seminarial în limba român la instaurarea comunismului*, volumul II, editura Pro Universitaria, București, 2013.
49. JAZADJIEV, Serghie, *Ortodoxia între r stignire i înviere*, editura Egumenița, Galați, 2012.
50. JEVTIČ, Atanasie, *Viața Cuviosului și de Dumnezeu purt torului p rinte Iustin Popovici*, traducere în limba neolenă de Georgios Avramopoulos, editura Nektarios Panagopoulos, Atena, 2007.
51. JEVTIČ, Atanasie, *Via a unui sfânt: avva Iustin Popovici*, traducere din limba sârbă de Miljurko Vukanidovici și Traian Manta, editura Bunavestire, Galați, 2013.

52. JEVTITCH, Athanasie, *Dossier Kosovo*, traducere din sârbă în franceză de Mira Traikovitch și Jean-Louis Palierne, L'Age d'Homme, Lausanne, 1991.
53. JUDAH, Tim, *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*, second edition, Yale University Press, New Haven, 2000.
54. KASIČ, Dušan, *Biserica sârbă sub ocupație germană între anii 1920-1970*, Vârșeț, 2004.
55. KHOMIAKOV, Stepanovich Alexey, *The Church is One*, with an Introduction by Nicolas Zernov, Fellowship of St. Alban and St. Sergius, London, 1968.
56. KOHN, Hans, *Pan-slavism: Its history and ideology*, New York, 1960.
57. KÜNKEL, Christoph, *Totus Christus. Die Theologie Georges V. Florovskys*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1989.
58. LARCHET, Jean-Claude, *La divinisation de l'homme selon S. Maxime le Confesseur*, Cogitatio fidei 194, Paris, 1996.
59. LARCHET, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Marturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, trad. de Daniela Cojocariu, editura Doxologia, Iași, 2010.
60. LARCHET, Jean-Claude, *Sfântul Maxim Marturisitorul. O introducere*, traducere de Marinela Bojin, editura Doxologia, Iași, 2013.
61. LARCHET, Jean-Claude, *Biserica, Trupul lui Hristos II. Relațiile dintre Biserici*, traducere de Marinela Bojin, editura Sophia, București, 2014, 255 p.
62. LARUELLE, Marlene, *L'idéologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*, L'Harmattan, Paris, 1999.
63. LECLERCQ – Héfélé, *Histoire des Conciles*, tome III, Paris, 1909.
64. LELOUVIER, Y.-N., *Perspectives russes sur l'Eglise. Un théologien contemporain: Georges Florovsky*, Editions du Centurion, Paris, 1968.
65. LJUBARDICI, Bogdan, *Justin de la Celije în Rusia: Câteva receptii filozofice și teologice rusești*, Novi Sad, 2009.
66. LOSSKY, Vladimir, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, traducere de Anca Manolache, editura Humanitas, București, 1998.
67. LOUTH, Andrew, *Modern Orthodox Thinkers. From Philokalia to the Present*, Inter Varsity Press, Downers Grove, Illinois, 2015.
68. LOUTH, Andrew, *Gânditori ortodocși moderni. De la Filocalie până în prezent*, traducere de Justin Mihoc, Cristian Untea și Lucian Filip, editura Doxologia, Iași, 2017, 717 p.
69. MACZEWSKI, Christoph, *Die Zoi-Bewegung Griechenlands. Ein Beitrag zum Traditionproblem der Ostkirche*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1970.

70. MARIANOVIČ, J., *R zboiul na ional de eliberare. Revolu ia popular din Iugoslavia, 1941-1945*, Vârșeț, 1958.
71. MEDLIN, W. K., *Moscova i Roma de est*, Neuchatel, 1952.
72. MEYENDORFF, John, *P catul str mo esc*, editura Patmos, Cluj-Napoca, 2002.
73. Mjør, K. J., *Reformulating Russia*, Brill, Leiden, 2011.
74. MYLONAS, Christos, *Serbian Orthodox Fundamentals. The Quest for an Eternal Identity*, Central European University Press, Budapest/New York, 2003.
75. NELLAS, Panayotis, *Ortodoxia - divino-umanism în acțiune*, traducere de pr. prof. Ioan Ică sr., editura Deisis, Sibiu, 2013, 320 p.
76. NIETZSCHE, Friedrich, *A a gr it-a Zarathustra*, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, editura Humanitas, București, 1996.
77. NOICA, Rafael , *Cultura Duhului*, editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2002.
78. PAVEL, Aurel și TOROCZKAI, Iulian Ciprian, *Adev ratul i falsul ecumenism. Perspective ortodoxe asupra dialogului dintre cre tini*, editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2010.
79. PELIKAN, Jaroslav, *Iisus de-a lungul secolelor*, traducere de Silvia Palade, editura Humanitas, București, 1998.
80. POPA, Vasco, *Earth erect*, translate by Anne Pennington Anvil Press Poetry, London, 1973.
81. POPESCU, Dumitru, *Teologie i cultur* , editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
82. RADOSAVLJEVIČ, Iovan, *Modul de via monahal*, volumul I, Belgrad, 2002.
83. RAEFF, M., *Rusia Abroad: A cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*, Oxford University Press, New York, 1990.
84. RATZINGER, Joseph, *Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology*, Ignatius Press, San Francisco, 1987.
85. RENCZES, P. G., *Agir de Dieu et liberte de l'homme. Recherches sur l'anthropologie theologique de Maxime le Confesseur* , Cogitatio Fidei 229, Cerf, Paris, 2003.
86. REZUȘ, Petru, *Teologia ortodox contemporan* , editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1989.
87. RIASANOVSKY, V. Nicholas, *Russia and the West in the teaching of the Slavophiles: a study of romantic ideology*, Harvard historical studies 61, Gloucester, Massachusetts, 1952.
88. ROGOBETE, Silviu, *O ontologie a iubirii. Subiect i Realitate personal suprem în gândirea p rintelui Dumitru St niloae*, editura Polirom, Iași, 2001.
89. ROGOVIČ, Daniel Fr., *Serbian Patericon: Saints of the Serbian Orthodox Church*, vol. I, St. Paisius Abbey Press, Platina, 1994.

90. ROMANIDES, Ioannis, *The Ancestral Sin. A Comparative Study of the Sin of Our Ancestors Adam and Eve according to the Paradigms and Doctrines of the First- and Second-century Church and the Augustinian Formulation of the Original Sin*, Ridgewood, New Jersey 2002.
91. ROSENTHAL, G. Bernice, *Dimitri Sergeevich Merejkovsky: The Development of a Revolutionary Mentality*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975.
92. SCHAEEDER, H., *Moskov, das Dritte Rom*, Hamburg, 1929.
93. SCHÖGEL, Karl, *Der grosse Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren, 1917 bis 1941*, Verlag C. H. Beck, München, 1994.
94. SKOUTERIS, Constantine, *Perspective ortodoxe*, traducere de Ioan Marin Croitoru, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.
95. SLEPCEVIČ, Gioko, *Istoria Srpske Pravoslavna crkve*, volumul III, Belgrad, 1991.
96. SLEZKINE, Hélène, *Kireievski et Optino Poustyne*, Lavardac, édition Saint-Jean le Roumain, 2001.
97. SPENGLER, Oswald, *The decline of the West*, Oxford University Press, 1991.
98. STĂNILOAE, Dumitru, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991.
99. STĂNILOAE, Dumitru, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, ediția a II-a, editura Scripta, București, 1993.
100. STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, volumul I, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, 344 p.
101. STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, volumul II, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, 180 p.
102. STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, volumul III, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, 312 p.
103. STELLA, Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge University Press, 1979.
104. STOIANOVIČ, Alexandru, *Dogme și duhovnicie în teologia sfântului Iustin Popovici*, editura Mygdonia, Tesalonic, 2011.
105. TAMANIDES, Ioannis, *Istoria Bisericii Sârbe*, Tesalonic, 1998.
106. THUNBERG, Lars, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Marturisitorul. Microcosmos și mediator*, traducere de A. Popescu, editura Sofia, București, 2005.
107. TOROCZKAI, Ciprian-Iulian, *Teologia rusă din diaspora. Context istoric; principalele reprezentanți și originalitățile lor teologice*, editura Agnos, Sibiu, 2005.

108. TOROCZKAI, Ciprian-Iulian, *Tradiția patristică în modernitate. Eczeziologia p rintelui Georges V. Florovsky (1893-1979) în contextul mi c rii neopatrstice contemporane*, editura Andreiană, Sibiu, 2012, 472 p.
109. VELIMIROVIČ, Nikolaj, *Srpski narod kao Teodul*, Evro, Beograd, 2003.
110. VELIMIROVICI, Nicolae, *Tâlcuirea Crezului credin a poporului lui Dumnezeu*, editura Sophia, București, 2010.
111. WALICKI, Andrzej, *The Slavophile Controversy*, Clarendon Press, Oxford, 1975.
112. WALKER, Barbara, *Maximilian Voloshin and the russian Literary Circle: Culture and Survival in Revolutionary Times*, Indiana University Press, Bloomington, 2004.
113. WARE, Kallistos, *The experience of God*, traducere de I. Ioniță și R Barringer, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachutess, 1994.
114. YANNARAS, Christos, *Person und Eros. Eine Gegen ü berstellung der Ontologie der griechischen Kirchenväter und der Existenzphilosophie des Westens*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1982.
115. YANNARAS, Christos, *The Freedom of Morality*, Crestwood, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1984.
116. YANNARAS, Christos, *Orthodoxy and the West*, translate Peter Chamberas and Norman Russel, Holy Cross Orthodox Press, 2006.
117. YANNARAS, Christos, *Ortodoxie i Occident*, text îngrijit de Iulian Nistea, editura Bizantină, București, 1995.
118. YANNARAS, Christos, *Abecedar al credin ei*, traducere de Constantin Coman, editura Bizantină, București, 2007.
119. YANNOULATOS, Anastasios, *Ortodoxia i problemele lumii contemporane*, traducere de Gabriel Mândrilă și Constantin Coman, editura Bizantină, București, 2003.
120. ZENKOVSKY, V., *Pravoslavie i kul'tura: sbornik religiozno-filosofskikh statei*, Russkaia kniga, Berlin,1923.
121. ZERNOV, Nicolas, *Three Russian Prophets*, SCM Press, London, 1944.
122. ZERNOV, Nicolas, *The Russian Religious Renaissance of the Twentieh Century*, Harper&Row, New York, 1963.

III. Dicționare:

1. BAILLY, Anatole, *Dictionnaire grec-français*, Librairie Hachette, Paris, 1894, 2227 p.

2. BRIA, Ion, *Dic ionar de teologie ortodox* , ediția a II-a, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
3. GUȚU, G., *Dicționar latin-român*, editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, 1324 p.
4. IONESCU, Răzvan și LEMENI, Adrian, *Dicționar de teologie ortodoxă și știință*, editura Curtea Veche, București, 2009.
5. JIVCOVICI, Mirco, *Dicționar sârb-român*, editura Teora, București, 1999, 320 p.
6. KAZHDAN, Alexander and CUTLER, Anthony, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford University Press, Oxford, 1991.
7. LACOSTE, J.-Y, *Dictionnaire critique de théologie*, , PUF, Paris, 1998.
8. LAMPE, G.W.H, *A Patristic Greek Lexion*, Oxford, 1961.
9. McGUICKIN, Anthony John, *Dicționar de teologie patristică*, traducere de Dragoș Dâscă și Alin-Bogdan Mihăilescu, editura Doxologia, Iași, 2014.
10. MIRCEA, Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995.
11. PĂCURARIU, Mircea, *Dicționarul Teologilor români*, editura Andreiana, Sibiu, 2014.
12. POUPARD, P., *Dictionnaire des religions*, PUF, Paris, 1984.
13. RUS, Remus, *Dic ionar enciclopedic de Literatur cre tin din primul mileniu*, editura Lidia, București, 2003.

IV. Studii i articole:

1. ALFEYEV, Hilarion, „Traditional and Liberal Values in the Debate between Christianity and Secularism”, în *Europaica Bulletin* 63, 2005.
2. ALFEYEV, Hilarion, „L'héritage patristique et la modernité”, în *Contacts* 53 (2001), nr. 194, p. 107-143.
3. AMPHILOCHIE, Hiéromoine, „Un homme evangelique”, în *Le Messager Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 3-10.
4. ANGHELESCU, Gh. și ICĂ I. Ioan jr., „Opera părintelui profesor Stăniloae. Bibliografie sistematică”, în volumul *Persoan i comuniune. Prinos de cinstire p rintelui profesor academician Dumitru St niloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, editura Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993 p. 20-68.
5. ARION, Leon, „Învățătura despre Fiul Omului în Sfintele Evanghelii”, în *Studii Teologice*, nr.7-8, 1966, p. 470-477.

6. BAKER, Matthew, „Neopatristic Synthesis and Ecumenism : Toward the Reintegration of Christian Tradition”, în *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness* (ed. by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer), Palgrave Macmillan, 2014, p. 235-261.
7. BECIROVICI, Komnen, „Rencontre avec le Père Justin”, în *Le Messenger Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 11-23.
8. BESSE, Jean, „Une figure patristique”, în *Le Messenger Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 32-36.
9. BLANE, Andrew, „A Sketch of the Life of Georges Florovsky”, în *Georges Florovsky, Russian Intellectual and Orthodox Churchman*, SVSQ, Crestwood, New York, 1993.
10. BODOGAE, Teodor, „Un teolog grec decedat prematur: Panaiotis Nellas (1936-1986), în *Mitropolia Ardealului*, nr. 5 (1986), p. 133-152.
11. BRIA, Ion, „Iisus Hristos – Dumnezeu adevărat și om adevărat”, în *Ortodoxia*, nr. 2, 1973, p. 218.
12. BRIA, Ion, „Lucrarea Sfântului Duh în Biserică”, în *Ortodoxia*, nr. 3, 1978, p. 488-497.
13. BUCHENAU, Klaus „Svetoslavlje und Pravoslavlje. Nationales und Universales in der serbischen Orthodoxie”, în Martin Schulze Wessel (ed.), *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im ostlichen Europa*, Franz Steiner, Stuttgart, 2006, p. 206-221.
14. CARO, le Bernard, „Théologie orthodoxe et catholique de l'Eglise selon le Père Justin Popovich”, în *Le Messenger Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 28-31.
15. CARO, le Bernard, „Une lettre inedite du Père Justin: le 2 / 15 avril 1945”, în *Le Messenger Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 57-58.
16. CIOBOTEA, Dan-Ilie, „O dogmatică pentru omul de azi”, în *Studii Teologice*, nr. 6 (1986).
17. CLÉMENT, Olivier, „Avenir et signification de la diaspora orthodoxe en Europe occidentale”, în *Contacts*, 103 (1978).
18. CLEMENT, Olivier, „La Père Dumitru Stăniloae et le genie de l'Orthodoxie roumaine”, în volumul *Persoana și comuniune. Prinos de cinstitie p rintelui profesor academician Dumitru St niloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, editura Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993, p. 82-94.
19. COMAN, I. G., „Sinoadele Ecumenice ca expresie a universalității Bisericii”, în *Studii Teologice*, nr. 1-2, 1967, p. 3-15.
20. COMAN, I. G., „Persoana Logosului Iisus Hristos în lumina primelor patru secole patristice”, în *Studii Teologice*, nr. 9-10, 1972, p. 666-681.
21. CVETKOVIČ, Vladimir, „St. Justin the New on integral Knowledge”, în *Teologikon*, the Annual of the Center for Systematic Theology University of Veliko Turnovo, tom 1 (2012),

p. 149-158.

22. DALMAIS, I.-H., „La fonction unificatrice du Verbe incarné dans les œuvres spirituelles de saint Maxime le Confesseur”, în *Sciences ecclésiastiques* 14, 1962.
23. DELEMBASE, A., „Aux origines de l’oecuménisme dans l’Eglise grecque”, în *La lumière du Thabor*, no. 11, Paris, 1986, p. 63-89.
24. DIONISIATUL, Teoclit, „P. Nellas și tradiția aghioritică”, în *Synaxi*, nr. 21/1/1987, p. 23-39.
25. DIONISIATUL, Teoclit, „Erezia neo-ortodocșilor. Neo-nicolaismul d-lui Christos Yannaras”, în *Orthodoxos Typos*, Atena, 1987.
26. DORÉ, J., „Christianisme et culture”, în *Revue theologique* 124 (2002), 363-388.
27. FALINA, Maria, „Svetosavlje. A Case Study in the Nationalization of Religion,” în *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 101 (2007).
28. FLOROVSKY, George, „Russian Intelligentsia and Religion” în *Georges Florovsky Papers, 1916-1979*, Princeton University Library, 1979.
29. FLOROVSKY, George, „The Quest of Religion in 19th Century Russian Literature. Three Masters: Gogol, Dostoievsky, Tolstoy”, în *The Collected Works of Georges Florovsky* Richard S. Haugh (ed.), 14 vol., Belmont, MA: Nordland Publishing Company, 1972-1989.
30. FLOROVSKY, George, „Westliche Einflüsse in der russischen Theologie”, în H. ALIVISATOS (ed.), *Procès-Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe*, Pyrsos, Atena, 1939, p. 212-231.
31. FLOROVSKY, George, „Patristics and Modern Theology”, în H. ALIVISATOS (ed.), *Procès-Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe*, Pyrsos, Atena, 1939, p. 238-242.
32. FLOROVSKY, George, „The predicament of the Christian Historian”, în *Collected Works*, Nordland Publishing Company, Belmont, 1979.
33. FLOROVSKY, George, „Historical Premonitions of Tiutchev”, în *The Slavonic Review*, 3 (1924), p. 337-349.
34. FLOROVSKY, George, „O patriotizme pravednom i grekhovdom”, (Despre patriotismul drept și despre cel păcătos), în colecția *PRM (Iz proshlogo russkoi mysli)*, Moscova, Agraf, 1998, p.132-165.
35. FLOROVSKY, George, „Metafizicheskie predposylki utopizma”, *PRM*, Moscova, Agraf, 1998.
36. FLOROVSKY, George, „Ecumenics and the Polity of Churches” în G. O. Mazur (ed.), *Twenty-Five Year Commemoration to the Life og Georges Florovsky (1893-1979)*, New York, Semenenko Foundation, 2005.

37. GAĆEŠA, Dijana, „Fundamentalist Tendencies of Serbian Orthodox Christianity,” în *Western Balkans Security Observer* 7–8 (2007–2008), p. 70-85.
38. GAIDENKO, P. P., *Vladimir Solov'ev i filozofia Serebrianogoveka*, Moscova: Progress-Traditsiia, 2001.
39. GALERIU, Constantin, „Cunoașterea lui Hristos în Duhul Sfânt”, în *Studii Teologice*, nr. 9-10, 1983, p. 673.
40. GALERIU, Constantin, „Ortodoxia și mișcarea ecumenică - aspecte teologice actuale”, în *Studii Teologice* XXX (1978), nr. 9-10, pp. 611-635.
41. HAMBURG, G. M. and RANDALL A. POOLE, *The Humanist Tradition in Russian Philosophy*, Cambridge University Press, 1-10.
42. HILL, Elizabeth, „Justin Popović” (1894-1979), în *Sobornost* 2, 1980, p. 73-79.
43. ICĂ, I. Ioan jr., „De ce 'Persoană și Comuniune' ? Cuvânt prevenitor la un 'Festschrift' întârziat”, în volumul *Persoană și comuniune*, p. XXIII-XXXI.
44. ICĂ, I. Ioan jr., „Îndumnezeirea omului, P. Nellas și conflictul antropologilor”, în P. NELLAS, *Om - animal îndumnezeit*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr., editura Deisis, Sibiu, 1994, p. V-XLI.
45. ICĂ, I. Ioan jr., „Părintele Alexander, mistagogia și teoria mării unificări în teologia ortodoxă”, în Alexander GOLITZIN, *Mistagogia, experiența lui Dumnezeu în Ortodoxie. Studii de teologie mistic*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr., editura Deisis, Sibiu, 1998.
46. ICĂ, I. Ioan jr., „Biserică, societate, gândire în Răsărit, în Occident și în Europa de azi”, în Ioan I. Ică jr-Germano Marani (ed.), *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente – documente – analiză – perspective*, editura Deisis, Sibiu, 2002.
47. ICĂ, I. Ioan jr., „Împărtășirea continuă pro și contra - o dispută perenă și lecțiile ei”, în volumul *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controversă - mrturiile Tradiției*, editura Deisis, Sibiu, 2006, p. 28-73.
48. ICĂ, I. Ioan jr., „Profil teologic athonit contemporan: monahul Teoclit Dionisiatul sau 'prologul' în Grecia al 'dialogurilor' la Athos”, în Teoclit DIONISIATUL, *Dialoguri la Athos*, vol. 1: *Monahismul aghioritic*, traducere de Ioan I. Ică sn., editura Deisis, Alba-Iulia, 1994.
49. ICĂ, I. Ioan jr., „Sfânta Treime ca și comuniune și viață a Bisericii”, în *Mitropolia Ardealului*, an. XXXV, 1990, nr. 5, p. 3 - 10.
50. ICĂ, I. Ioan jr., „Neoortodocși și Ortodoxie în Grecia de azi”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 3 (1998), p. 109-124.
51. ICĂ, I. Ioan jr., „Părintele P. A. Florenski (1882-1937): savant, filozof, teolog, preot și martir”, în *Revista teologică* I (73) (1991), nr. 5, p. 3-13 și nr. 6, p. 33-44.

52. ICĂ, I. Ioan jr., „Teologia ortodoxă modernă și contemporană - momente, figuri, parcurs, interpretare”, în volumul *Teologia ortodoxă în secolul al XX-lea și la începutul secolului al XXI-lea*, editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2011.
53. IOJA, Cristinel, „Omul - între cunoașterea teonomă și cunoașterea autonomă”, în *Teologia*, nr. 3 / 2000, p. 84-97.
54. IOJA, Cristinel, „Îndumnezeirea – chemare și sens al vieții omului”, în *Teologia*, nr. 1 / 2001, p. 116-127.
55. IOJA, Cristinel, „Restaurarea creației în și prin Iisus Hristos”, în *Teologia*, nr. 1 / 2002, p. 54-68.
56. IOJA, Cristinel, „Prezența Sfintei Treimi în Biserică și în lume”, în *Altarul Banatului*, nr. 1-3 / 2008, p. 40-54.
57. IOJA, Cristinel, „Sensul istoric-eschatologic al culturii și contrafacerile acestuia în cadrul culturii secularizate”, în *Miropolia Olteniei*, nr. 9-12 (2009), p. 49-69.
58. IOJA, Cristinel, „Father Justin Popovich: The Biblical and Patristical Hermeneutics of the Dogmas of the Twentieth Century”, în *Godišnjak, Journal of the Orthodox Theological Faculty* (University of East Sarajevo), Special issue, commemorating 20 years from the founding of Theological Faculty „St. Basil of Ostrog” in Foča, May 2014, p. 77-88.
59. JEVTITCH, Athanasy, *Préface* la: Père Justin Popovitch, „*Philosophie orthodoxe de la Vérité. Dogmatique de l'Eglise Orthodoxe*”, tome premier, L'Age d'Homme, 1992, p. 11-18.
60. JIVI, Aurel, „Iisus Hristos – Viața lumii”, în *Studii Teologice*, nr.1-2, 1983, p. 114.
61. JOVANOVIĆ, Vjekoslav, „Several Remarks on the Ethnophyletism in the Balkan Churches”, în *Godišnjak, Journal of the Orthodox Theological Faculty* (University of East Sarajevo), Special issue, commemorating 20 years from the founding of Theological Faculty „St. Basil of Ostrog” in Foča, May 2014, p. 137-143.
62. KARMIRIS, Jean, „Ascète, Théologien, Patrologue”, în *Le Messager Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 24-27.
63. KHODR, George, „*Das Christentum in einer pluralistischen Welt – das Werk des Heiligen Geistes*”, în Ulrich Dehn (ed.), *Handbuch Dialog der Religionen*, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Mein, 2008.
64. KOLSTØ, Pål, „Power as Burden: The Slavophile Concept of the State and Lev Tolstoy”, în *Russian Review* 2005, vol 64, p. 559-574.
65. KONSTANTINIDES, Chrysostom, „Orthodoxy and the West: A Response”, în *The Greek Orthodox Theological Review* 17 (1972), p. 143–166.

66. KÜNG, Hans, „Weltfrieden – Weltreligionen – Weltethos”, în Ulrich Dehn (ed.), *Handbuch Dialog der Religionen*, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Mein, 2008.
67. LARENTZAKIS, Grigorios, „Orthodoxe Perspektiven zum Oikos Europa zwischen Oikonomia und Oikumene”, în Dietmar Winkler, Wilfred Nausner (ed.), *Oikos Europa zwischen Oikonomia und Oikumene*, Tyrolia Verlag, Innsbruck, 2004.
68. LELLIO, Di Anna, „The Missing Democratic Revolution and Serbia’s Anti-European Choice:1989–2008,” în *International Journal of Politics, Culture, and Society* 22 (2009), p. 375-390.
69. LÉTHEL, F.-M., *Théologie de l’agonie du Christ. La liberté humaine du Fils de Dieu et son importance sotériologique mises en lumière par saint Maxime le Confesseur*, în *Théologie historique* 52, Paris, 1979.
70. LILIENFELD, von Fairy, „Tausend Jahre Kirche in Russland. Geschichte der russischen Orthodoxie”, în *Tausend Jahre Kirche in Russland*, Tutzing, 1987.
71. LIS, Julia Anna, „Anti-Western Theology in Greece and Serbia Today”, în *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness* (ed. by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer, Palgrave Macmillan, 2014, p. 159-168.
72. LIS, Julia Anna, „Antiwestliche Diskurse in der serbischen und griechischen Theologie. Zur Konstruktion des 'Westens' in den Schriften von Nikolaj Velimirović, Justin Popović, Christos Yannaras und John S. Romanides”, în *Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums*, 2014.
73. LOSSKY, Nikolai, *History of russian Philosophy*, George Allen and Unwin Ltd, London, 1952.
74. LOSSKY, Vladimir, „Purcederea Sfântului Duh în învățătura ortodoxă despre Sfânta Treime”, traducere de Ion Georgescu, în *Mitropolia Moldovei i Sucevei*, nr.7-8, 1974, p. 527.
75. LOUTH, Andrew, „The Orthodox Dogmatic Theology of Dumitru Stăniloae”, în *Modern Theology*, nr. 2 (1997).
76. LUBARDIČ, Bogdan, *Pavel Florensky and the Patrological Works of Justin Popovi : The History of a Reception - a Contribution to Understanding the Beginnings of ‘Neo-patristic Synthesis’ in Serbian Theology*, tom 9, Beograd, 2010.
77. MAKRIDES, N. Vassilios, „The Brotherhoods of Theologians in Contemporary Greece”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, nr. 2 (1988). p. 170-183.
78. MAKRIDES, N. Vassilios, „Aspects of Greek Orthodox Fundamentalism”, în *Orthodoxes Forum*, nr. 5 (1991), p. 49-72.

79. MAKRIDES, N. Vasilios and UFFELMANN, Dirk, „Studying Eastern Orthodox Anti-Westernism: The Need for a Comparative Research Agenda.”, în Jonathan Sutton and Wil van den Bercken (eds.), *Orthodox Christianity and Contemporary Europe*, Leuven: Peeters, , 2003, p. 87–120.
80. MAKRIDES, N. Vasilios, „Orthodoxe Kulturen, der Westen und Europa: Die eigentlichen Schwierigkeiten einer Beziehung am Beispiel der serbischen Orthodoxie”, în *Serbien in Europa. Leitbilder der Moderne in der Diskussion (Forschungen zu Südosteuropa. Sprache—Kultur—Literatur, Band 3)*, Gabrielle Schubert (ed.), Harrassowitz, Wiesbaden, 2008, p. 117–137.
81. MAKRIDES, N. Vassilios, „The Barbarian West”: A Form of Orthodox Christian Anti-Western Critique”, în *Eastern Orthodox Encounters of Identity and Otherness* (ed. by Andrii Krawchuk and Thomas Bremer), Palgrave Macmillan, 2014, p. 141-158.
82. MARINCOVIĆ, Radmila, „Sveti Sava”, în volumul *100 najznamenitijih Srba*, Belgrad, 1993.
83. MASTROGHIANNOPOULOS, Ioannis, „Teologia și sfinții”, în *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12, 1970, p. 963.
84. MEYENDORFF, John, „In memoriam: „Archimandrite Justin Popovich”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly* 23 (1979), p. 118-119.
85. MICHELSON, Patrick, „Slavophile religious Thought and the Dilemma of russian Modernity”, în *Modern Intellectual History*, 7, 2 (2010), Cambridge University Press, 2010 pp. 239–267.
86. MIHOC, Vasile, „Lucrarea Duhului Sfânt în Biserică”, în *Mitropolia Ardealului*, nr. 4-6, 1982, p. 316
87. MORARU, Eugen, „Adam cel vechi și Adam cel nou-Iisus Hristos în epistolele pauline”, în *Mitropolia Ardealului*, nr.3-4, 1984, p. 175.
88. NELLAS, P., „Omul și Dumnezeu-om - o carte pătrunzătoare pe o temă nevralgică”, în *Ortodoxia - divino-umanism în acțiune*, traducere de pr. prof. Ioan Ică sr., editura Deisis, Sibiu, 2003.
89. PAPADOPOULUS, Stelyanos, „Părintele Dumitru Stăniloae - cel mai mare teolog ortodox al întregii creștinătăți în veacul al XX-lea”, în *Anuarul Facult ții de Teologie Ortodox a Universit ții din București*, București, 2004, p. 84-97.
90. PAPADOPOULUS, Stelyanos, „Teologie și limbaj. Teologia empirică-limbaj convențional”, în *Revista Teologic* , anul IX (1999), nr. 1, p. 3-35.
91. PAROS, Athanasie, „Vrai récit sur les troubles de la Sainte Montagne”, în *La Lumière du Thabor* 20, 1988, p. 55-78.

92. PĂCURARIU, Mircea „Preotul profesor și academician Dumitre Stăniloae. Câteva coordonate biografice”, în volumul *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire p rintelui profesor academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, editura Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993, p. 1-15.
93. PESTROIU, David, „Ecumenismul – între susținere și contestare”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, Universitatea București, anul VII, 2006-2007, editura Universității din București, 2007, p. 419-447.
94. PLĂMĂDEALĂ, Antonie, „Generația Stăniloae”, în volumul *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire p rintelui profesor academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, editura Arhiepiscopiei ortodoxe Sibiu, Sibiu, 1993, p. XI-XXII.
95. POCAI, Susanne, „Das deutsche und das russische Sonderbewusstsein: F. Nietzsches und F. Dostoevskijs Einfluss auf die Geschichts-philosophie von O. Spengler und N. Berdjajev”, în *Osteuropa* 52 (12), 1597-1607.
96. PROTIČ, M., „Greatness in death”, în *Serbian Orthodox Church, its past and present*, volumul I, nr. 1, Belgrad, 1965.
97. RADOVICI, Amfilohie, „Un homme évangélique”, în *Le Messager Orthodoxe*, 88, Paris, 1981, p. 3-10.
98. RANSON, Patric, *Introduction à la Père Justin Popovitch, L'Homme et le Dieu-Homme, L'Age d'Homme*, Lausanne, 1989.
99. RANSON, Patric, „Le Père Justin Popovitch ou l'expérience vivante de la Tradition”, „Introduction” la: Père Justin Popovitch, „L'homme et le Dieu-Homme”, L'Age d'Homme, Lausanne, 1989, 4-30.
100. REZUȘ, Petru, „Sensul și importanța ecumenismului practic” în *Studii Teologice* XXVI (1974), nr. 9-10, p. 649-659.
101. ROMANIDES, Ioannis, „Original Sinn according to St. Paul”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, vol. IV, Nos. 1 and 2, 1955-1956.
102. SAVA, George, „Moartea și Învierea lui Hristos, temeuri ale dreptei credințe”, în *Ortodoxia*, nr. 2, 1988, p. 103-115.
103. SAVIN, I. G., „Iconomia și roadele Învierii Domnului”, în *Studii Teologice*, nr.5-6, 1962, p. 267-285.
104. SÂRBU, Corneliu, „Întruparea ca revelație. Prezența divină prin Întrupare. Realismul Întrupării”, în *Ortodoxia*, nr. 4, 1970, p. 517-531.
105. SELBACH, Christopher, „The Orthodox Church in Post-Communist Russia and her Perception of the West: A Search for a Self in the Face of an Other.” în *Zeitschrift für*

Religionswissenschaft 10, 2002, p. 131–173.

106. SLESINSKI, R., „Fr. Pavel Florensky: a Profile”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 26, 1 (1982).
107. SLESINSKI, R., „The Relevance of the Russian Religious Philosophy to the World today”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 40/3 (1996).
108. STĂNILOAE, Dumitru, „Legătura interioară dintre moartea și Învierea Domnului”, în *Studii Teologice*, nr. 5-6, 1956, p. 275-293.
109. STĂNILOAE, Dumitru, „Coborârea la iad a lui Iisus Hristos”, în *Studii Teologice*, nr. 3-4, 1972, p. 230-245.
110. STĂNILOAE, Dumitru, „Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană: Iisus Hristos, darul și cuvântul suprem al Lui Dumnezeu”, în *Ortodoxia*, an. XXV, 1973, nr. 1, p. 5-17.
111. STĂNILOAE, Dumitru, „Chipul lui Dumnezeu și responsabilitatea lui în lume”, în *Ortodoxia*, an. XXV, 1973, nr. 3, p. 347 - 362.
112. STĂNILOAE, Dumitru, „Natură și har în teologia bizantină”, în *Ortodoxia*, an. XXVI, 1974, nr. 3, p. 392 -439.
113. STĂNILOAE, Dumitru, „Drumul cu Hristos Mântuitorul prin Tainele și sărbătorile Bisericii Ortodoxe”, în *Ortodoxia*, nr. 2, 1976, p. 402-421.
114. STĂNILOAE, Dumitru, „Lucrarea Sfântului Duh în Tainele Bisericii”, în *Ortodoxia*, nr.3-4, 1979, p. 562-580.
115. STĂNILOAE, Dumitru, „Purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și relația cu Fiul ca temei al în dumnezeirii și înfierii noastre”, în *Ortodoxia*, nr.3-4, 1979, p. 58-72
116. STĂNILOAE, Dumitru, „Fiul lui Dumnezeu. Fiul Omului”, în *Mitropolia Moldovei*, nr. 9-12, 1980, p. 733-752.
117. STĂNILOAE, Dumitru, „Sfințenia în Ortodoxie”, în *Ortodoxia*, an. XXXII, 1980, nr. 1, p. 33 -43.
118. STĂNILOAE, Dumitru, „Desăvârșirea noastră în Hristos după învățătura Bisericii Ortodoxe”, în *Mitropolia Olteniei*, an. XXXII, 1980, nr. 1-2, p. 76-111, nr. 3-6, p. 402-426 și an. XXXIII, 1981, nr. 1-3, p. 95 -104.
119. STĂNILOAE, Dumitru, „Modurile prezenței lui Hristos în cultul Bisericii”, în *Mitropolia Banatului*, an. XXXII, 1982, nr. 7-9, p. 429-456.
120. STĂNILOAE, Dumitru, „Fiul lui Cuvântul lui Dumnezeu prin Care toate s-au făcut și se refac”, în *Ortodoxia*, nr. 2, 1983, p. 168-184.
121. STĂNILOAE, Dumitru, „Fiul și Cuvântul Lui Dumnezeu cel întrupat și înviat ca om,

unificatorul creației în El pentru veci”, în *Mitropolia Olteniei*, an. XXXIX, 1987, nr. 4, p. 7-23.

122. STEREA, Tache, „Temeiurile dogmatice ale unității creștine”, în *Studii Teologice* XXX (1978), nr. 1-2, pp. 113-126.
123. STRUVE, Nikita, „À nos lecteurs”, în *Le Messager Orthodoxe*, 88, Paris, 1981.
124. TĂMAȘ, Ovidiu, „Problema raportului dintre Biserica locală și Biserica universală”, în *Studii Teologice*, nr. 5-6, 1991, p. 91-112.
125. TERESTCHENKO, Joseph, „Le Père Justin Popovitch, la bouche de l'Orthodoxie”, în *La Lumière du Thabor* nr. 2/1984, p. 13-30.
126. TKACHUK, John, „Love from Knowledge: an introduction to Father Pavel Florensky”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 44, 3-4 (2000), p. 329-342.
127. TOPALOVİČ, Vladislav, „Justin Popovič als Exeget”, în *Teologia* 62 (2015), nr. 1, p. 100-107.
128. TRUBEŢKŌI, N. Serghei, „O Prirode chelovecheskogo poznaniia”, în *Sochineniia*, Moscova: Mysl', 1994.
129. TULCAN, Ioan, „Misiunea Bisericii într-o lume secularizată privită în lumina tainei Sfintei Treimi, a Întrupării și a iconomiei mântuirii”, în *Altarul Banatului*, anul V (XLIV), 1994, nr. 10-12, p.161-170.
130. TULCAN, Ioan, „Credința apostolică – premisa unității Bisericii”, în *Teologia*, anul X, 2006, nr. 3, p. 242-267.
131. TULCAN, Ioan, „Sobornicitatea Bisericii și manifestarea acesteia în viața și sinodalitatea ei”, în *Teologia*, X, 2006, nr. 4, p. 213 – 227.
132. TULCAN, Ioan, Sinteza dintre dogmă, Liturghie și spiritualitate, ca mod de teologhisire în teologia ortodoxă, în volumul *Metode de cercetare în Teologia Dogmatică* . Al II-lea Colocviu Național de Teologie Dogmatică, Editura Sigma, București, 2008, p. 200-214.
133. Vasiliu, L. C., „Decesul teologului sârb prof. Iustin Popovici”, în *Ortodoxia*, an XXXI, nr. 3-4 (1979).
134. VASSILIADIS, Petros, „Greek Theology in the Making. Trends and Facts in the 80s. Vision for the 90s”, în *Saint Vladimir's Theological Quarterly*, p. 46-63.
135. VIEZUIANU, pr. Ion, „Moartea și Învierea Mântuitorului Iisus Hristos în lumina epistolelor pauline”, în *Studii Teologice*, nr. 9-10, 1977, p. 660.
136. WENDEBOURG, Dorothea, „Pseudo-morphosis: A Theological Judgement as an Axiom in the History of Church and Theology,” în *The Greek Orthodox Theological Review* 42, 1997, 321–342.

137. WILIAMS, George, „The Neo-Patristic Synthesis of Georges Florovsky”, în A. BLANE, *Georges Florovsky: Russian Intellectual, Orthodox Churchman*, în SVSQ, Crestwood, New York, 1993.
138. WILIAMS, George, „Florowski (Florovsky), Georg”, în Franklin H. Littell, Hans Walz (ed.), *Weltkirchen Lexikon. Handbuch der Ökumene*, Kreuz-Verlag, Stuttgart, 1960.
139. ZISSIS, Theodoros, „Orthodoxe Theologie in Griechenland heute”, în *Théologie dans l'Eglise et dans le monde*, Chambésy-Géneve, 1984, p. 179-196.